

Türkiye’de Sanayisizleşme ve Yoksulluk*

Ayşe Aylin Bayar**, Öner Güncavdı***

Özet

Bu çalışmanın amacı 2002 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan büyüme ve beraberinde ortaya çıkan yapısal dönüşümün yoksulluk üzerine etkilerini incelemektir. Bu bağlamda, sanayisizleşmenin boyutları tespit edilmeye çalışılırken, sanayisizleşmenin yoksulluk bakımından nasıl sonuçlar doğurduğu, karşılıklı etkileşimin hangi kanaldan gerçekleştiği tartışılmıştır. Sanayisizleşmenin toplam gelir içinde ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelir kalemlerinde artış olarak tanımlandığı bu çalışmada, toplam gelir, ticarete-konu-olan, ticarete-konu-olmayan ve tarımsal faaliyetlerden elde edilen gelirler olarak üç grup altında toplulaştırılmıştır. TÜİK’in 2002-2014 dönemini kapsayan Hanehalkı Bütçe Anketleri kullanılarak Ravallion-Huppi ayrıştırma yöntemi ile her bir gelir grubunun yoksulluğa yaptığı etkiler tespit edilmiştir. Bulgular, ekonomide sanayisizleşme ile birlikte artan ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelir kalemlerinin sayısındaki artışın yoksulluğa azaltıcı bir etki yarattığı yönündedir. Diğer iki gelir kaleminin ise yoksulluğu artırıcı bir etkiye yol açtığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sanayisizleşme, Yoksulluk, Türkiye, Ravallion-Huppi Ayrıştırma

JEL Sınıflandırması: O10, O14, I32

De-industrialization and Poverty in Turkey

Abstract

We have witnessed a dramatic transformation in the economic structures of developing countries since the beginning of globalisation. The aim of this paper is to examine the extent of de-industrialisation and its link with poverty. De-industrialisation in our framework is defined as an increase in the number of non-tradable income entities in households’ total income. In examining, we grouped all income entities under three groups, namely tradable income entities, non-tradable entities and agricultural income entities. We employed data from TURKSTAT Households Budget Survey covering the 2002-2014 period. Then, using the Ravallion-Huppi decomposition method, we identify the effects of each income groups on poverty in the economy. According to our examination, an increase in the number of non-tradable income entities, as an indication of de-industrialisation, helps improving poverty condition in the economy.

Keywords: De-industrialisation, Poverty, Turkey, Ravallion-Huppi Decomposition

JEL Classification: O10, O14, I32

* Bu çalışma 4-7 Ekim 2018 tarihinde İstanbul Teknik Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İTÜESAM) tarafından Burdur’un Ağlasun ilçesinde düzenlenen “Globalleşmenin Gölgesinde Eşitsizlikler” temalı **Sagalassos Çalıştayı**’nda sunulmuştur. Çalışmaya katılan ve değerli görüşlerini bizlerle paylaşan tüm katılımcılara teşekkür ederiz. Elbette tüm dikkatlere rağmen gözden kaçan hataların yazarlara ait olduğunu belirtmekte yarar vardır.

** Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi İşletme Fakültesi, e-posta: bayaray@itu.edu.tr.

*** Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi İşletme Fakültesi, e-posta: guncavdi@itu.edu.tr.

1. Giriş

Dünya mali piyasalarındaki genişleyici politikaları terk edilirken, uluslararası likiditeye bağımlılığı yüksek gelişmekte olan ülkelerde de uzun soluklu büyüme döneminin sonuna gelinmiştir. 2001’de yaşanan büyük bir krizin ardından kapsamlı bir reform dönemine giren Türkiye ekonomisinin 2002 sonrasında gösterdiği başarılı büyüme performansında uluslararası mali piyasalarında yaşanan likidite bolluğunun oynadığı olumlu rolün inkâr edilmesi mümkün değildir. Bu bakımdan, bugün değişen konjonktürel koşullarda, Türkiye’nin büyüme konusunda yaşadığı sıkıntıların ortaya çıkması hiç de sürpriz değildir. Gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde küreselleşmenin neticesindeki bu imkânlarla sağlanan büyüme oranlarında görülen artışların ülkelerin büyüme politikaları ve büyüme şekilleri üzerine etkileri olmuştur. Ülkelerin ekonomik yapılarında dönüşüme neden olan gelişmekte olan piyasa ekonomilerindeki yeni büyüme politikaları daha çok uluslararası mali kaynak kullanımını körükleyerek, *sanayisizleşme* olarak karşımıza çıkmıştır (Dasgupta ve Singh, 2006; Rodrik, 2016).

Genel olarak sanayisizleşme, ekonomideki ağırlığın sanayiden inşaat ve hizmetler gibi *ticarete-konu-olmayan* ve ülkenin döviz kazanma kabiliyetini geliştirmeyen iktisadi faaliyetlere doğru kayması şeklinde tarif edilmektedir. İstihdamın ana kaynağının sanayiden hizmetlere kayması bir ülkedeki sanayisizleşmenin önemli bir göstergesini oluşturmaktadır. Sanayinin aksine, döviz tüketimini görece olarak arttıran bu yapısal dönüşüm ülkelerin dış mali kaynak bağımlılığının artmasına yol açmış, uluslararası piyasalardaki likidite durumuna çok daha fazla duyarlı hale gelmelerine neden olmuştur. Aynı zamanda uluslararası rekabetin zorlamalarının sanayi faaliyetler üzerinde yarattığı kısıtlayıcı etkilerde kaçınılabilmenin yolu olarak görülen hizmetlere yöneliş, siyasi karar alıcıların uygulayacakları *popülist* politikaların da önemli bir aracı haline gelmiştir. Dahası büyümenin giderek hizmetler gibi ticarete-konu-olmayan faaliyetler üzerinden elde edilmeye başlanması, uluslararası rekabet koşullarının dikte ettiği gelir ve bölüşüm tercihlerinin

aksine, iç kamuoyunun onayını alacak ve siyasi karar alıcılarının siyasi çıkarlarına uygun sonuçlar verecek birtakım gelir ve bölüşüm politikalarının uygulanabilmesine de imkân sağlamaktadır. Özellikle Türkiye gibi uluslararası mukayeselerde yoksulluk oranının çok yüksek olduğu ülkelerde siyasi karar alıcılar için izlenecek gelir ve bölüşüm politikalarının yoksulluk giderici etkisinin olması son derecede önemli hale gelmektedir.¹

Bu çalışmanın amacı 2002 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan büyüme ve beraberinde ortaya çıkan yapısal dönüşümün yoksulluk üzerine etkilerini incelemektir. Özellikle bu süre zarfında yaşanan sanayisizleşmenin boyutları tespit edilmeye çalışılırken, aynı zamanda sanayisizleşmenin yoksulluk bakımından nasıl sonuçlar doğurduğu, karşılıklı etkileşimin hangi kanaldan gerçekleştiği tartışılmaktadır. Bu ortaya konulan amaçlar mevcut makale kapsamında başlıca altı bölümde incelenmektedir. İlk bölümde günümüzde gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde ortaya çıkan erken sanayileşme eğilimi ve bunu doğuran nedenler üzerinde durmuştur. İkinci bölümde erken sanayisizleşme ile gelir dağılımı ve yoksulluk arasındaki ilişki tartışılmıştır. Üçüncü bölüm, Türkiye'deki sanayisizleşme, gelir dağılımı ve yoksulluk bakımından mevcut durumun incelenmesine ayrılmıştır. Sektörel yönelimlerdeki değişim ile yoksulluk ilişkisi ise dördüncü bölümün konusunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu bölümde, sanayisizleşmenin yoksulluk üzerine etki etme mekanizması tanımlanmaktadır. Beşinci bölüm Türkiye'de sanayisizleşme-yoksulluk ilişkisinin ampirik olarak incelenmesine ayrılmıştır. Nihayet son bölümde bu ampirik incelemeden elde edilen sonuçlar özetlenmiştir.

2. Erken Sanayisizleşme

Dünya ekonomisinde meydana gelen kurumsal değişimler ülkelerin ekonomilerinde kaçınılmaz birtakım dönüşümlere yol açmaktadır. Bunun son örneği son yıllarda yaşadığımız “küreselleşme” ve bunun neticesinde çeşitli ülke ekonomilerinde meydana gelen “sanayisizleşme” eğilimleridir (Rodrik, 2016).

1980’li yılların başında yaygınlık kazanan küreselleşmenin ilk etabında “ticari liberalleşme” yoluyla ülkelerin mal piyasalarının dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve bu piyasaların uluslararası rekabete açılması sağlanmıştır. Ardından 1990’lı yıllarda “finansal liberalleşme” ile uygulanmaya konulan küreselleşmenin ikinci aşamasıyla, sermaye hareketlerine serbesti getirilerek iktisadi birimlerin uluslararası mali kaynaklara erişim kolaylaştırılmıştır (McKinnon, 1991). Günümüz dünyasında birçok ülke küreselleşmeyi mal ve sermaye piyasalarını dünya ile entegre ederek yaşamaktadır.

Elbette uluslararası düzeyde yaşanan bu kurumsal dönüşüm ülke ekonomilerinin de yapısal manada dönüşümüne yol açmıştır. Üretim sürecinin uluslararasılaşması ve “değer zincirinin” tek bir ülke sınırlarının dışına çıkması bu dönüşümün en bariz tetikleyicilerindendir.

1 OECD ülkeleri içinde İsrail ve ABD’den sonra yoksulluk oranı en kötü üçüncü ülkesi Türkiye’dir (OECD, 2016).

Bu dönüşümün ilk emareleri gelişmiş piyasa ekonomileri üzerinde görülmüş ve ortaya çıkan yeni değer zincirinin fiziki üretim ayağı bu ülkelerden ağırlıklı olarak Güneydoğu Asya’daki gelişmekte olan ülkelere doğru kaymıştır. Gelişmiş ekonomilerdeki sanayi faaliyetleri azalırken, Güneydoğu Asya’daki diğer ülkelerde sanayi faaliyetleri artmış ve bu ülkeler sanayileşmede giderek daha ileri safhalara gelmişlerdir. Gelişmiş piyasa ekonomilerinde yaşanan bu dönüşüm literatürde “sanayisizleşme” olarak bilinmektedir. Bu durum, bir bakıma Kaldor’un 1960’lardaki öngörülerini ile uyumlu bir dönüşümdür ve birçok batılı gelişmiş piyasa ekonomisinde yaşanan bir olgudur (Kaldor, 1966; Bernard vd., 2017). Buna göre iktisadi gelişim sürecinin başlarında ülkelerin tarımdan sanayiye doğru kayış göstermesi bu ülke ekonomilerindeki gelişmelere ciddi bir ivme kazandırırken, bu yapısal dönüşüm ekonomik büyümeye motor görevi görmüştür. Bu sebeple sanayileşme hızlı büyümek isteyen ülkelerin izleyecekleri bir yol olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında birçok gelişmekte olan ülkeye önerilmiştir. Kaldor’a göre sanayide belli bir olgunluğa erişildikten sonra bollaşan imalat sanayi ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş ve emeğin marjinal verimliliğinde yaşanan azalmaların yol açtığı kar hadlerinde azalma, ekonomide sanayiden hizmetlere doğru kayışa yol açacaktır. Günümüzde birçok gelişmiş piyasa ekonomisinde “sanayisizleşme” adı altında yaşanan bu gelişmeler, teorik olarak beklediğimiz hizmetlere doğru yönelştir (Saegar, 1997).

Ancak son yıllarda gelişmekte olan ülkelerde de benzer bir eğilim görülmeye başlamıştır. Daha tam manasıyla sanayileşmelerini tamamlayamadan, bu ülkelerin de imalat sanayinden hizmetlere doğru yönelmeye başlamışlardır ve bu süreç “erken sanayisizleşme” olarak nitelendirilmektedir (Dasgupta ve Singh, 2006; Palma, 2014; Rodrik, 2016). Gelişmiş ekonomilerde kişi başına gelirin \$10,000-\$15,000 seviyelerine ulaştıktan sonra başlayan bu dönüşümün, gelişmekte olan ülkelerde \$3,000-\$4,000 aralığında gerçekleştiği görülmüştür (Rowthorn ve Ramaswamy 1997; Castillo ve Neto, 2016). Özellikle Latin Amerika ve Afrika’daki birçok ekonomide bu eğilimin yaşandığı anlaşılmaktadır (Dasgupta ve Singh, 2006; Cruz, 2015; Salama, 2012). Güneydoğu Asya’daki ülkelerin büyük çoğunluğu ise, böyle bir yapısal dönüşüm göstermeden, sanayileşmeye devam etmektedirler.

“Erken sanayisizleşme” genel olarak üretkenlik kayıpları, yapısal işsizlik sorunları, düşük talep ve düşük büyüme oranlarına neden olmaktadır (Rowthorn ve Ramaswamy, 1997). Bunlara ek olarak erken sanayisizleşmenin gelir dağılımında bozulmalara neden olduğunu düşünmek de mümkündür. Teorik manada *Stolper-Samuelson* teoremi uyarınca, ticari serbestleşme neticesinde dışa açılan sektörlerde ortaya çıkan uluslararası rekabet bu sektörlerde istihdam edilen vasıfsız emeğin nispi fiyatlarında azalmaya yol açacak ve bu durum özellikle dış rekabete maruz kalmayan hizmetler kesimi gibi sektörler ile dışa açık sektörler arasında eşitsizliğin artmasına neden olabilecektir. Buna ek olarak iktisadi faaliyetlerin ağırlığının erkenden sanayi faaliyetlerden hizmetlere kaymasıyla, bu sektörde istihdam edilen vasıfsız emeğin ucuzlaması beklenebilir. Özellikle emeğin vasfı konusunda son derece heterojen bir yapıya sahip olan hizmet sektöründe böyle bir durum, grup içi eşitsizliklerin de artmasına yol açacaktır (Suryahadi vd., 2009; Samy ve Daudelin, 2013).

3. Erken Sanayisizleşme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Sanayisizleşmenin gelir dağılımı etkisi çok uzun yıllardır dikkat çeken ve daha çok ampirik çalışmalardan elde edilen sonuçlar üzerine kurulu bir literatür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir yapısal dönüşüm olarak sanayisizleşmenin yoksulluk etkisi ise gelir dağılımı üzerinden ortaya çıkan dolaylı bir etki olarak incelenmiştir. Önceleri tarımdan sanayi sektörüne doğru yönelişin gelir dağılımı etkileri üzerinde durulurken, artık günümüzde gelişmekte olan ülkelerde görülen ve sanayileşmeyi *by-pass* ederek, doğrudan tarımdan hizmetlere yönelişin doğurduğu gelir dağılımı sorunları üzerinde durulmaktadır (Cruz, 2015; Qamar, 2015; Samy, 2014; Suryahadi vd., 2009). Son zamanlarda ortaya çıkan önemli bir literatür de büyümenin yoksulluğu arttırıcı veya azaltıcı etkisinin büyümenin niteliğine olduğu kadar, bu büyümenin gerçekleştiği iktisadi sistemde gelirin ne kadar iyi dağıldığına da bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Örneğin gelişmekte olan ülkeler üzerine yapılan ampirik incelemeler, gelirin iyi dağıldığı ekonomilerde büyümenin yoksulluğu azaltıcı yöndeki etkisinin çok daha güçlü olarak ortaya çıktığını göstermektedir (Ravallion, 2004).

Son yıllarda çeşitli ülkeler için yapılan ampirik çalışmalar sanayisizleşme ve gelir dağılımını ilişkisini incelerken, bu ilişkiyi *Kuznets Hipotezi* ekseninde kurgulamışlardır. Bu hipoteze göre, gelişmenin ilk aşamalarında tarımdan sanayi sektörüne üretim faktörlerinin geçişi gerçekleşmekte ve bu da bir süre için ekonomide ikili (dual) bir yapının oluşmasıyla sonuçlanmaktadır (Lewis, 1954). Daha geleneksel ve kırsal bir nitelik gösteren tarım ile daha modern ve kentlerde yoğunlaşan sanayi faaliyetleri bu yapının iki temel taşıını oluşturmaktadır. Özellikle bu hipoteze göre daha önceleri tarımda istihdam edilen üretim faktörlerinin daha yüksek ücret ve getiri elde edebilmek için kentlere ve dolayısıyla sanayi faaliyetlerine yöneleceği öngörülmektedir. Tarımdan sanayiye doğru gerçekleşen bu “göç” tarımdaki gelirlerle göre sanayiden daha fazla gelirler elde edilmesine imkan verirken, sanayi sektörü içinde vasıflı/vasıfsız işgücünün nispi ücretleri arasındaki farkında yüksek olmasına neden olmaktadır. Zira bu durum sanayileşmenin ilk aşamasındaki temel motivasyonlarından birini oluşturmaktadır. Bu farklılık neticede iktisadi gelişmenin ilk aşamalarında sanayi içindeki gelir eşitsizliklerinin yüksek olmasına ve bu nedenle ekonomi çapında gelir dağılımında bozulmalara neden olacaktır. Ancak zamanla sanayi faaliyetlerinin artışı ile bu sektörde gerçekleşen sermaye birikimi getirilerin düşmesine, vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücretlerinin birbirine yakınlaşmasına neden olacaktır. Bu da üretim faktörlerinin gelirleri arasındaki farkı azaltırken, sektör içinde ve ekonomi genelinde gelir eşitsizliğinin azalmasına yol açacaktır.

Hala literatürde tartışmalı olan bu hipotez birçok ülke özelinde ampirik olarak sınanmış, lehte ve aleyhte sonuçlar bulunmuştur. Ancak bu hipotezin öngörülleri bugün gelişmekte olan ülkelerde baş gösteren (erken) sanayisizleşme ile sanayiden ve/veya tarımdan doğrudan hizmetlere yönelişin neden olabileceği gelir dağılımı ve yoksulluk etkilerinin ön görülebilmesinde de faydalı ipuçları sunabilmektedir. Özellikle tam

manasıyla sanayileşmeden ve dolayısıyla tarımın genel ekonomi içindeki öneminin devam ettiği ülkelerde de Kuznets'in öngörülerinin benzer şekilde tarımdan hizmetlere doğru bir yönelişin baş göstermesiyle yaşanması mümkündür. Özellikle uluslararası rekabet nedeniyle baskı altında olan sanayi faaliyetlerinin yeterince genişleyememesi, tarımda açığa çıkan emeğinde sanayi yerine giderek daha büyük oranlarda hizmet sektöründe istihdam edilebilmesine yol açmaktadır. Bu durum sanayinin tarımdan açığa çıkan özellikle *vasıfsız* emeği istihdam etme fonksiyonunun hizmetler sektörüne *ikame* edilmesi olarak düşünülebilir.

(Erken) sanayisizleşme sanayi sektörü içinde vasıflı ve vasıfsız ücretler arasındaki farkın yeterince düşmeden hizmetler yöneliş olarak tanımlandığında, gelir dağılımın Kuznets'in öngördüğü düzeyde düşmesi mümkün olmayacaktır. Hatta tarımdan kopan vasıfsız emeğin hizmetlerde istihdam edilmeye başlanması, bu sektör içindeki vasıflı ve vasıfsız emek ile diğer üretim faktörlerinin getirileri arasında da farkın açılmasına neden olabilecektir. Bilhassa sanayiye göre çok daha heterojen bir yapıya sahip hizmetler sektöründe bu fark çok daha fazla olabilecektir. Ancak bilinmesi gereken önemli bir husus da, tarımda düşen gelirlere rağmen, sanayide istihdam edilemeyen vasıfsız işgücünün hizmetler sektöründe istihdam edilebilmesi genel anlamda ekonomideki gelirlerin artmasına imkân sağlayacaktır.

Konuya sanayiden hizmetlere geçiş açısından bakıldığında da, Kuznets Hipotezi'nin öngörülerini çok fazla değiştirmeyecektir. Özellikle sanayisizleşme ile vasıflı/vasıfsız işgücü ücretleri arasındaki farkın yeterince düşmeden, vasıfsız işgücünün ve sermayenin hizmetlere yönelişi söz konusu olacaktır. Bu durum işgücünün hizmetler sektöründe çok daha düşük düzeyde istihdam edilmesine ve bu sektörel manada da eşitsizliğin artmasına yol açacaktır. Ayrıca hizmet sektörü içinde yüksek vasıf gerektiren işlerden elde edilen gelirlerle de farkın giderek açılacaktır. Sermaye açısından ise, hizmetler sektörünün sağlayacağı getirilerin sanayiden çok daha yüksek olması sektörler arası eşitsizliğin artışına katkı yapacaktır. Yine hizmet sektörü içinde bu sermayenin kullanıldığı iktisadi faaliyetlerin heterojen olması ve farklı getiri imkânları sunması nedeniyle sektör içi sermaye getirilerinde farklılıkların yaşanmasına neden olacaktır.

Globalleşmenin sınırları içinde uluslararası rekabete maruz kalmış gelişmekte olan ülkelerde, sanayi faaliyetlerindeki bir artış emek ve sermaye gelirlerinde iyileşmelere imkân vermediği gibi, farklı vasıflardaki işgücüne verilen ücretler arasındaki farkında korunmasına ya da artmasına yol açmaktadır. Uluslararası rekabet koşullarının değişmediği sanayi faaliyetlerdeki artış ise, sektör içindeki eşitsizliklerin giderilemeden artmasına yol açabilecektir. Hatta zaman zaman ülkelerin içine düştükleri makroekonomik sıkıntılar sebebiyle başvurdukları kur ayarlamaları, bu ülkelerin uluslararası rekabetteki durumunda iyileşmelere yol açarken, emek ve sermaye arasındaki gelir uçurumunun da genişlemesine neden olmaktadır. Dahası yapılan kur ayarlamaları sektörler arasındaki gelir farklarına da etki etmekte, sanayi malı üretiminin getirisi düşerken, her türlü

uluslararası rekabetten izole olmuş hizmet sektörü ürünlerinden elde edilen kazançların artmasına yol açmaktadır.

Uluslararası rekabet baskısı altında olan sanayi sektöründe vasıflı ve vasıfsız işgücünün ücretleri arasındaki farkın yeterince düşmemesinin arkasında yatan bir neden de üretim teknolojilerinde hızla meydana gelen gelişmelerdir. Bu rekabet artışı doğrudan sektörün büyüklüğünü etkilerken, sanayinin istihdam yaratma (özellikle vasıfsız işgücü için) kabiliyetini de azaltmaktadır. Giderek sanayi üretiminde vasıfsız işgücü kullanımı azalırken, tarımdan kopan vasıfsız emeğin sanayide istihdam edilmesi zorlaşmaktadır. Ülke özelinde işgücü piyasalarında olan birtakım yapısal katılıklar da bu eğilimin daha da güçlenmesine ve sanayinin vasıfsız işgücü istihdam kabiliyetinin azalmasına neden olmaktadır. Bu durum vasıfsız işgücü ücretlerinin sanayi de yeterince düşmesinin önüne geçmekte; ancak vasıflı işgücü ücretlerindeki artış nedeniyle de aralarından farkın genişlemesine neden olmaktadır. Dahası hem tarımdan, hem de sanayiden vasıfsız işgücünün açığa çıkması söz konusu olmaktadır.

Hızla gerçekleşen teknolojik gelişmelerin ve küreselleşmenin bu etkisiyle tarımdan kopan vasıfsız emeğin, uluslararası rekabetin baskısında olmayan hizmet sektörüne kayması neredeyse kaçınılmazdır. Bu özelliği ile hizmet sektörü, küreselleşme ve teknolojik gelişmenin sanayi sektöründe neden olduğu işsizlik ve refah kayıplarını, tarım ve sanayiden kopan vasıfsız işgücünün istihdam edilmesi yoluyla telafi edebilmektedir. Bu nedenle de, siyasi otoriteler hizmet sektörünü canlı tutma ve sürekli büyümesi için özel çaba harcarlar. Hatta bu kayma hizmetlerdeki vasıfsız emek ücretlerinin sanayidekilerden çok daha düşük olmasına rağmen gerçekleşmekte ve bu da iki sektördeki gelirler bakımından eşitsizliğe neden olmaktadır. Ayrıca hizmet sektörünün heterojen yapısı gereği, sektör içindeki ücret farklılıklarının da yüksek çıkması son derecede mümkündür.

4. Türkiye'de Sanayisizleşme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Türkiye'deki sanayisizleşme tartışmaları ticari serbestleşmenin başladığı 1980'li yılların başından beri kamuoyunun gündemindeydi. 1983 yılı itibarıyla dışa açılmaya başlayan Türkiye, aşamalı bir şekilde izlediği yapısal reformlarla mal piyasalarını uluslararası rekabete açmış ve bu rekabete dayanmayan sanayi işletmelerinin tasfiyesinin önünü açmıştır. Dünya ekonomisi ile bütünleşme süreci 32 numaralı kararnameyle bir ileri aşamaya geçmiş ve sermaye piyasaların da dışarıya açılmasının önü açılmıştır. Ülkenin borçlanma kapasitesinin artmasına yol açan bu gelişme, ülke içindeki nispi fiyat yapısındaki bozulmaların neticesinde yerli sanayi üretiminin cazibesini yitirmesine ve bu şekilde ithalatın artmasıyla sonuçlanmıştır. Ülke içindeki nispi fiyatların uzun süre yerli üretimin aleyhine seyretmesi durumunda, kolay ve ucuz yabancı mali kaynak kullanma belli ölçüde yerli sanayinin tasfiye olmasına yol açmıştır.

Tablo 1: Başlıca Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Sanayisizleşme Eğilimi

	İmalat ve genel ekonominin büyüme oranları arasındaki fark (%)			
	1970-1980	1980-1993	1993-2003	2004-2017
ASYA				
Çin	5.3	1.5	1.9	--
Hindistan	1.2	1.1	0.8	0.8
Endonezya	6.8	6.0	1.7	-0.9
Güney Kore	7.6	3.2	1.7	1.6
Malezya	3.8	4.1	1.4	-0.6
Pakistan	0.5	1.3	0.9	1.1
Filipinler	0.1	-0.6	-0.3	-0.1
Sri Lanka	-2.2	2.7	1.1	-0.2
Tayland	3.4	2.6	2.1	-0.4
LATİN AMERİKA				
Arjantin	-1.2	-0.4	-1.2	-0.6
Bolivya	1.5	-	-0.1	-0.1
Brezilya	0.9	-1.9	-0.3	-1.9
Şili	-2.6	-0.7	-1.6	-1.9
Kolombiya	0.4	-0.2	-4.3	-1.7
Ekvator	1.0	-2.1	-0.6	-1.0
Meksika	0.7	0.5	0.1	-0.5
Peru	-	-	-0.6	-1.4
Venezuela	2.2	-0.8	-1.1	-2.5*
TÜRKİYE	1.3	1.5	1.5	-0.1

Kaynak: Asya ve Latin Amerika ülkelerine ait 1970-2003 dönemine ait veriler Dasgupta and Singh (2006)'dan alınmıştır. Kalan 2004-2017 arası verileri ise *World Bank Work Development Indicators*'dan elde edilmiştir. Türkiye verileri ise *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 2017*'den temin edilmiştir.

* World Bank World Development Indicators'da mümkün olan 11 yıla ait (2004-2014) verileri kullanılarak hesaplanmıştır.

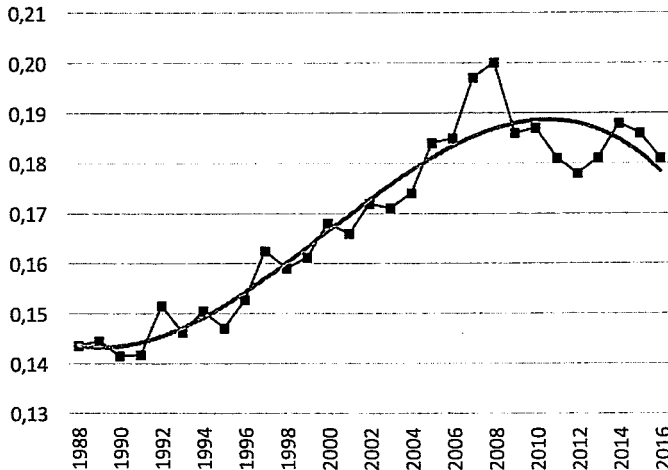
Türkiye'de yaşanan bu gelişmeler globalleşmenin etkisi altındaki bazı diğer gelişmekte olan ülkelerde de yaşanmış ve "erken" sanayisizleşme sürecine girmelerine neden olmuştur. Tablo 1'de 1970-2003 arasında Türkiye ve farklı iki ülke grubunda görülen sanayileşme veya sanayisizleşme eğilimleri gösterilmektedir. Tablo 1'deki her bir sütunda her bir ekonominin

imalat sektöründeki büyüme oranının genel ekonomik büyümeden farkları yer almaktadır. Bu rakamların pozitif olması imalat sektörünün genel ekonomiden (dolayısıyla diğer sektörlerden) çok daha hızlı büyüdüğünü ve nispi olarak o ekonomide sanayileşmenin devam ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde hesaplanan rakamların negatif olması ise, imalat sektöründeki büyümenin ekonomi genelinden daha yavaş olduğu ve dolayısıyla diğer sektörlerin imalata göre çok daha hızlı büyüdüğüne delalet etmektedir. Bu değerlerin negatif olması sanayisizleşme sürecine girildiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir.

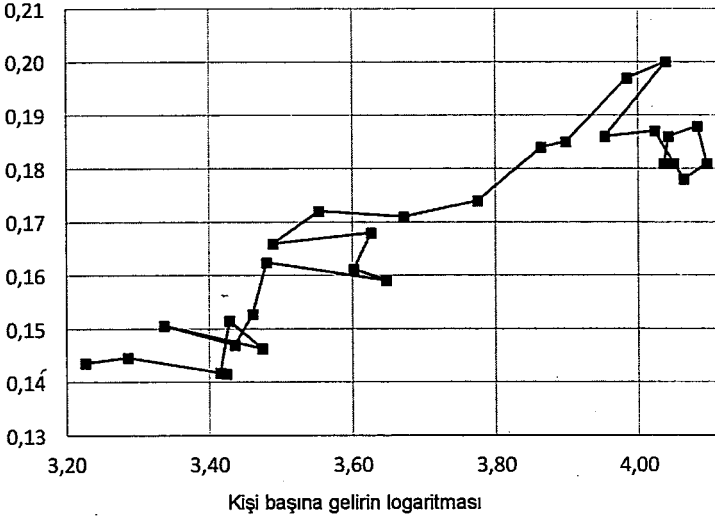
Tablo 1'deki yer alan 1970-2003 arasındaki 33 yıllık dönem ise, kendi içinde üç ayrı alt döneme ayrılmıştır. Bunlardan 1970-1980 dönemi, genel olarak gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesi sanayileşme politikaların izlendiği bir dönemdir. Tablo 1'de hesaplanmış olan büyüme oranları farklı Asya ve Latin Amerika'da ele alınan gelişmekte olan ülkelerin çoğunda pozitif bir eğilim göstermektedir. Sanayileşmenin bu ülkelerde gerçekleştiğinin bir göstergesi olan bu durum, küreselleşmenin etkilerinin baş gösterdiği 1980-1993 döneminde, Latin Amerika ülkelerinde negatife dönmüş ve bu şekilde sanayisizleşmenin ilk emareleri oluşmaya başlamıştır. Aynı dönemde Asya ülkelerinde ise bu fark pozitif olmaya devam ederek, sanayileşmenin bu bölgede devam ettiğini göstermektedir. Sermaye hesaplarındaki serbestleşmeyle küreselleşmenin bir ileri safhasına geçen Latin Amerika ülkelerinin çoğunda bu fark 1993-2003 döneminde artarak negatif olmaya devam etmiş, Asya ülkelerin de ise pozitif kalmıştır. Diğer bir deyişle 1993-2003 döneminde Asya Ülkelerinde sanayileşme büyük orandan devam etmiştir.

Küreselleşmenin etkilerinin doruğa çıktığı 2004-2017 döneminde ise Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki sanayileşme pratiğinde çarpıcı değişiklikler yaşanmıştır. Tablo 1'de de görüldüğü üzere, Asya ülkelerinin birçoğunda da sanayisizleşme eğilimi ortaya çıkarken, Latin Amerika ülkelerinde bir önceki dönemlerdeki sanayisizleşme eğilimleri bu dönemde de devam etmiştir. Türkiye'de de aynı dönemde sanayisizleşme eğilimi baş göstermiştir.

Grafik 1: İmalat Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı

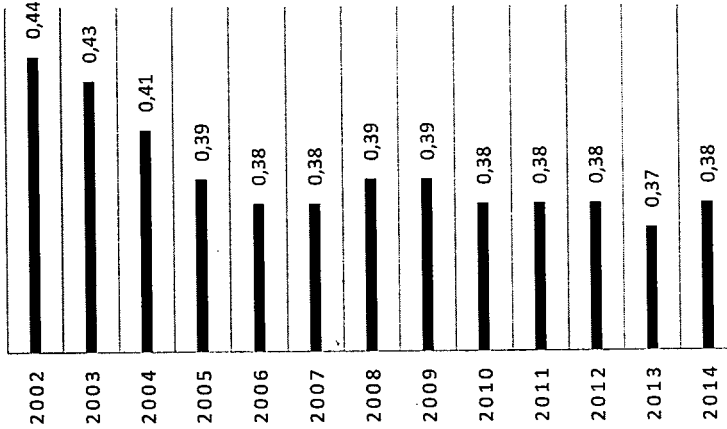
Grafik 2: İmalat Sektörü İstihdamının Payının Kişi Başı Gelire Göre Seyri

Sanayisizleşme göstergesi olarak literatürde kullanılan bir başka gösterge de imalat sektörünün toplam istihdam içindeki payı ve bunun kişi başına gelire göre zaman içinde gösterdiği eğilimdir. Grafik 1'de imalat sektörünün yıllara göre toplam istihdam içindeki payı görülmekte ve bu payın 2010'da maksimuma ulaşarak, sonrasında düşüşe geçtiği anlaşılmaktadır. Bu durum, Tablo 1'de elde edilen sonuçlarla uyumludur. Öte yandan literatürde sanayisizleşmenin erken olup olmadığı da bir başka tartışma konusudur. Bu tartışma uyarınca kişi başı gelirin \$10,000-\$15,000 aralığına ulaşmasının ardından başlaması beklenen sanayisizleşmenin \$3,000-\$4,000 aralığında bir gelire ulaşıldıktan sonra başlaması sanayisizleşmenin erken başlaması olarak yorumlanmaktadır. Bu amaçla oluşturduğumuz Grafik 2'de imalat sektörünün toplam istihdam içindeki payının kişi başı gelire göre hala yükselişte olduğu anlaşılmaktadır. Bu da bizi Türkiye ekonomisinde bir sanayisizleşme eğiliminin başladığı sonucuna götürürken, bu eğilimin beklenildiği gibi erken başlamadığını göstermektedir.

Bu süreç içinde gelir dağılımı bakımından görülen gelişmeler de dikkat çekicidir. TÜİK'den elde edilen mevcut verilerden yola çıkarak 2002-2014 dönemi için hesapladığımız Gini katsayıları Grafik 3'te raporlanmaktadır. 2002-2006 döneminde Türkiye ekonomisinde Gini katsayılarının gözle görülür bir düşüş sergilediği ve gelir dağılımında ciddi manada iyileşmelerin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemin ardından gelir dağılımında benzer boyutta bir iyileşme eğilimine rastlanmamakta, Gini katsayısı yatay dalgalanmalar göstermektedir.

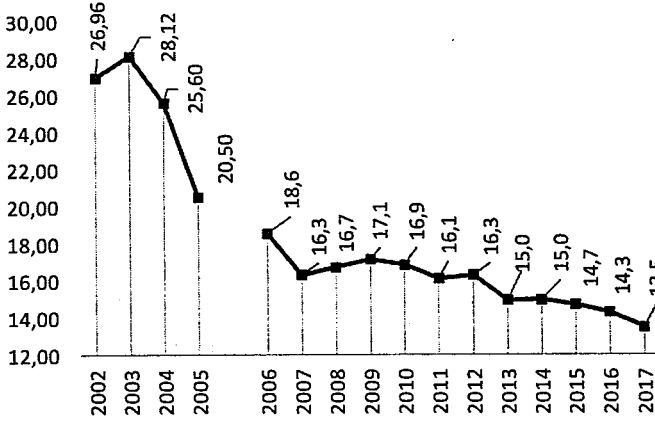
Grafik 3: Gelir Dağılımı (Gini Katsayısı)

Kuznets'in öngörülerini Türkiye için test edebilecek uzunlukta uzun gelir dağılımı verilerine sahip olmamakla birlikte, 2002-2006 döneminde ortaya çıkan güçlü büyüme ve devam eden sanayileşme eğiliminin ekonomik büyümede çekici gücü oluşturması, bir ölçüde gelir dağılımındaki iyileşmelerin nedeni olarak kabul edilebilir. Keza 2006 sonrası dönemde zaman zaman erişilen yüksek büyüme oranlarına rağmen, yaşanmaya başlanan sanayisizleşme ile birlikte gelir dağılımında ilk dönemde olduğu gibi bir iyileşmenin olmaması dikkat çekicidir.

Türkiye ekonomisinde 2002-2017 dönemindeki gelişmeleri yoksulluk bakımından değerlendirdiğimizde, yoksulluk oranında gelişmeler bizleri Grafik 4'teki gibi bir görüntüyle karşı karşıya bırakmaktadır. TÜİK tarafından iki farklı veri kaynağı kullanılarak hesaplanmış olan bu oranların 2005 sonrasında bir kesinti göstermesi resmi olarak ilan edilen yoksulluk oranlarının dayandığı veri kaynağındaki değişmeden dolayıdır. 2002-2009 dönemi için *Hanehalkları Bütçe Anketlerinden* elde edilen verileri kullanan TÜİK, 2006 sonrası için *Gelir ve Yaşam Koşulları Anketlerinden* elde edilen verileri kullanmaya başlamıştır. İki serinin ortak yılları (2006-2009) için hesaplanan yoksulluk oranında büyüklük bakımından farklılıklar olsa da, eğilim benzerdir. Buna göre yoksulluk oranının 2002-2006 döneminde hızlı bir şekilde azaldığı görülmektedir. 2006 sonrasında yoksulluk oranı azalsa da, bu azalmanın boyutu önceki dönemde görülen miktarlarda gerçekleşmemiştir. Dikkat edilirse, ekonominin çok büyük oranlarda daralttığı 2008-2009 yılları arasında GSYİH'deki büyüme oranı -% 4.5 civarında gerçekleşmiştir) yoksulluk oranının da sınırlı oranda arttığı görülmüştür. Bu dönemin ardından 2010 ve 2011 yıllarından %9 civarında gerçekleşen büyüme ile birlikte yoksulluk oranında da azalmaların görülmesi bir diğer dikkat çekici gözlemdir. Bu yılları takip eden yıllarda büyüme oranlarının düşmesine rağmen yoksulluğu hala düşüş göstermesi de dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur.

Grafik 4: Yoksulluk Oranı (%)

Tüm bu gelişmelere rağmen, OECD ülkeleri arasında Türkiye, ABD ve İsrail’den sonra yoksulluk oranı en kötü ülkelerden biri olmaktan kurtulamamıştır (OECD, 2016). Özellikle 2000’li yılların başlarında yaşanan yüksek büyüme oranlarına rağmen ortaya çıkan bu sonuç, ister istemez büyümenin yoksulluk üzerine etkilerinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Yapısal olarak sanayiden hizmetlere yönelişin hız kazandığı 2000’li yılların ikinci yarısında bu sektörel dönüşünün bir motivasyon kaynağı olarak, yoksulluk üzerine yapmış olduğu etkinin incelenmesi de ciddi bir merak konusu olmuştur.

5. Sektörel Yönelimlerdeki Dönüşüm ve Yoksulluk İlişkisi

Sektörel dönüşümün yoksulluk üzerine etkisi dolaylı bir ilişkiye işaret etmekte ve büyüme ve gelir dağılımı bu dolaylı ilişkide ortaya çıkan etkiyi güçlendirmekte veya zayıflatmaktadır. Teorik olarak literatür bu karşılıklı ilişkinin niteliği konusunda pek bir şey söylemese de, konu Kuznets Hipotezi’nde olduğu gibi daha çok ampirik incelemelerin bir konusu olarak kalmaktadır. Literatürdeki mevcut çalışmalar yüksek ekonomik büyümenin yoksulluk azaltıcı etkisine vurgu yaparken, gelir dağılımının daha iyi olduğu durumlarda bu etkinin çok daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmakta olduğuna işaret etmektedir (Ravallion, 1997 ve 2004).

Bu çalışmaya konu teşkil eden sektöre dönüşüm ile ekonomide mevcut sektörlerden birinin diğerlerine göre daha hızlı büyüyerek, oransal manada daha baskın bir hale gelmesi kastedilmektedir. Sanayiden uzaklaşıp, üretimde ağırlığın giderek daha fazla hizmetlere kayması neticesinde, ekonomide oluşturulan toplam gelirler içinde de hizmet faaliyetlerinin payının artması kaçınılmazdır. Dolayısıyla sanayisizleşme sürecinde sanayi faaliyetlerden elde edilen gelirde azalma ile birlikte hizmetlerden elde edilen

gelirlerde bir artış görülmesi beklenmelidir. Böyle bir dönüşümün yoksulluk üzerine etkisi ise, buradaki ampirik incelememizin konusudur. Türkiye özelinde araştırdığımız bu konu, ele alınan her bir sektörde yaratılan gelirlerdeki değişimin yoksulluğa etkisi ile bu gelir gruplarını teşkil eden her bir gelir kalemi arasındaki dağılımın yoksulluğa etkilerinin tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu itibarla mevcut çalışmada ele alınan yoksulluk hesaplamalarımız literatürde yaygın olarak kullanılan hesaplamalardan önemli farklılıklar içermektedir. Öncelikle literatürde ele alındığı şekliyle farklı kaynaklardan gelir elde eden bir hanehalkının ve/veya ferdin yoksulluğu ile ilgilenilmemektedir. Bunun yerine kaynaklarına göre farklılaşan gelir gruplarının *hipotetik* yoksulluk oranları hesaplanmaktadır. Yoksulluk oranlarının hesaplanmasında tüm gelirleri bir arada ele alarak tespit edilen bir *görelî yoksulluk sınırı* kullanılmaktadır. Böylece herhangi bir gelir grubundaki gelirlerin bu görelî yoksulluk sınırına göre konumları tespit edilerek, sınırın altında kalan gelirlerin sayısı o gelir grubunun yoksulluk oranı olarak hesaplanabilmektedir. Bu durum, alışlagelinen yoksulluk tanımına uymamakla birlikte, belli bir gelir grubundaki gelirlerin düzeyi ve hipotetik olarak sadece bu düzeyde gelirlerin elde edilmesinin bizi yoksul bırakma ihtimalini tespit edebilmek bakımından bir işleve sahiptir. Elbette bu hesaplamaya göre yoksulluk sınırının altında düzeylerde bir gelir elde eden bir ferdin elde edebileceği diğer gruplardan gelirlerle yoksulluk sınırının üstünde olması son derecede mümkündür. **Ancak buradaki amacımız farklı gelir gruplarındaki gelirlerin, özellikle de yoksulluk sınırının altında kalan kısmının ekonomide yaşanan gelişmelerden nasıl etkilendiğinin tespit edilmesidir.**

Bu amaçla TÜİK tarafından yapılan *Hanehalkları Bütçe Anketlerinden* elde edilen verilere dayanarak, Türkiye'deki hanehalklarının elde etmiş oldukları gelirler, incelediğimiz konuya uygun olarak başlıca üç gruba ayrıştırılmaktadır. Bunlar,

- *Ticarete-konu olan* faaliyetlerden elde edilen gelirler: Bu kapsamda yer alan gelirler ekonomide herhangi bir *sanayi* faaliyetinden elde edilen gelirlerdir ve nitelikleri itibarıyla bu gelirler uluslararası rekabet kısıdı altında şekillenirler.
- *Ticarete-konu-olmayan* faaliyetlerden elde edilen gelirler: Bu gelirler hizmetler, ticaret ve inşaat gibi iktisadi faaliyetler sonucunda elde edilen gelirlerdir. Bir önceki gelir kalemine göre, ticarete-konu-olmayan gelirler uluslararası rekabet baskısı altında oluşmazlar. Bu itibarla ekonomideki mali kaynaklar elverdiği ölçüde siyasi karar alıcıların inisiyatifi altında bu gelirler artırılabilir veya azaltılabilir.
- *Tarımsal* gelirler: Türkiye gibi tarımsal özelliklerinden kurtulamamış bir ekonomide nüfusun önemli bir bölümü (%25'ni aşkın kısmı) tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tarımda elde edilen gelirler de uluslararası rekabet kısıdı altında oluşurken, günümüzde sınırlı oranda da olsa siyasilere etkisi ile bu gelirlerin oluşumuna etki edilebilmektedir.

Konumuz gereği incelediğimiz sanayisizleşme bu gelir kalemlerinden ticarete-konu-olmayan gelirlerin zaman içinde artması ve ekonomideki toplam gelir içinde payının yükselmesi olarak ele alınmaktadır. Buna göre bu üç gelir grubuna ait gelirlerin genel

yoksulluk sınırının altında kalan kısmını hesaplayarak, bu gelir gruplarından hangisinin yoksulluk riskini arttırdığı bulgulanabilir. Hesaplanan bu yoksulluk oranının zaman içinde gösterdiği değişimin nedenleri ise ayrıca incelenebilir. Literatürde sıkça kullanılan *Ravallion-Huppi Ayırıştırma Yöntemi* bu amaca yönelik olarak kullanılabileceğimiz yöntemlerden biridir (Ravallion ve Huppi, 1991). Buna göre, yoksulluktaki zaman içindeki değişimin kaynakları aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\Delta P_a = \sum_{n=i}^a (p_{ai}^t - p_{ai}^{t-1}) n_i^{t-1} + \sum_{n=i}^a (n_i^t - n_i^{t-1}) p_{ai}^{t-1} + \sum_{n=i}^a (p_{ai}^t - p_{ai}^{t-1}) (n_i^t - n_i^{t-1}) \quad (1)$$

Burada ΔP yoksulluktaki değişimi, i indisi ($a=3$) sırasıyla ticarete konu olan, ticarete konu olmayan ve tarım gelirlerini ifade ederken, t indisi yılı ve n indisi nüfusu göstermektedir. Yukarıda tanımlanan (1) numaralı denkleme göre yoksulluktaki değişimin iki temel kaynağı bulunmakta ve her birinin bu değişime yapmış oldukları görelî katkılar hesaplanabilmektedir. Buradan yola çıkarak yoksulluktaki değişimin iki temel kaynağı şu şekilde sıralanabilir:

- Gelir gruplarının kendi içindeki yoksulluklarındaki iyileşme veya kötüleşmeler
- Belli bir gelir grubuna dâhil olan gelirlerin sayısındaki (adet olarak) değişimler.

Ele aldığımız sanayisizleşme-yoksulluk ilişkisi bakımından yoksulluktaki değişime kaynaklık eden bu iki etmenden ilki hizmetlerin içinde yer aldığı ticarete-konu-olmayan iktisadi faaliyetlere ait gelirlerin dağılımının önemine işaret etmektedir. Zira kendi içinde son derecede heterojen olan bu gelir grubunda, her bir gelir kalemi arasındaki dağılımın çok daha bozuk olması beklenir. Öte yandan ticarete-konu-olan iktisadi faaliyetlerin daha homojen almaları, gelirlerinin de çok daha iyi dağılmasına ve yoksulluğun daha düşük neden olmaktadır.

Yine aynı şekilde belli bir gruba ait gelirlerin artması, o gelir grubunun toplam gelir içindeki payının da artmasına yol açacaktır. Ekonomideki sanayisizleşme eğiliminin artması ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin de artmasına neden olacaktır. Bu artış nominal manada toplam değer artış şeklinde olacağı gibi, ticarete konu-olmayan faaliyetlere ait gelir adetin de giderek artması şeklinde olabilecektir. Zira ekonomide giderek daha fazla ticarete-konu-olmayan iktisadi faaliyet olması, bu faaliyetlerden elde edilen gelir sayısının da artması anlamına gelecektir.²

2 Denklemdaki ilk iki terim, faktörlerde biri sabit kalırken diğesinde meydana gelen değişikliğin etkisini göstermektedir. Örneğin ilk terim gelir kalemi adeti sabit kalırken, o gelir grubu içindeki yoksulluktaki bir değişimin genel yoksulluk üzerinde ne yönde etki yarattığını gösterir. Eşitliğin sağında yer alan ikinci terim ise, her bir gelir grubu içindeki yoksulluk veriyken, o gelir kalemlerine dâhil gelir kalem sayısında meydana gelen değişimin genel yoksulluk üzerine etkisini göstermektedir. Bu ilk terim toplam değişimin önemli bir bölümüne karşılık geldiği için bunları ana belirleyici unsur olarak dikkate almaktayız. Denklem (1)’de yoksulluktaki değişimin üçüncü kaynağı olarak yer alan son terim ise, her iki faktörün birlikte etkileşimi ifade eden “etkileşim terimidir”. Bu terim gelir grubu içindeki dağılımının ve gelir kalemi sayısının aynı anda değişmesi durumunda yoksulluk üzerinde yaratacağı etkiyi gösterir. Genellikle buradan elde edilecek etki diğerlerine göre çok küçük bir etki olacağından burada raporlanmasına gerek duyulmamıştır.

6. Türkiye’de Sanayisizleşme-Yoksulluk İlişkisinin Ampirik İncelenmesi

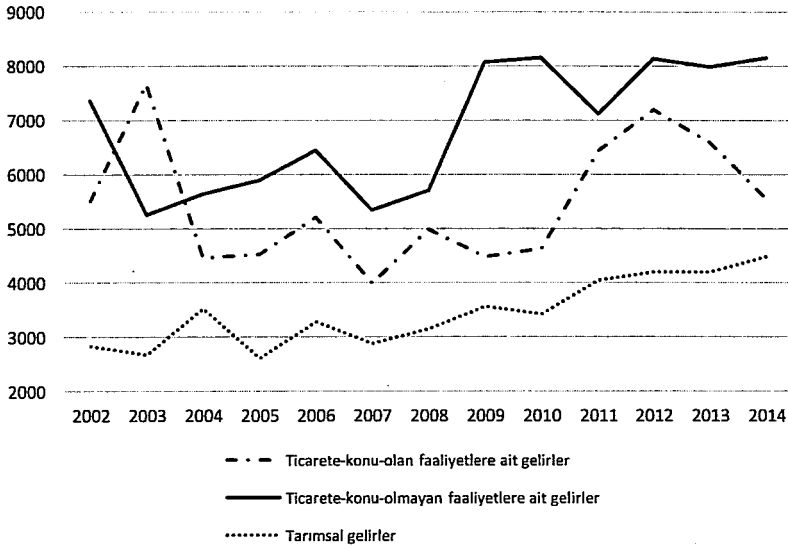
Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından derlenen *Hanehalkı Bütçe Anketleri* kullanılmıştır. Araştırma 2002-2014 yılları arasını kapsamaktadır. Bu anketlerdeki örnekleme yöntemi tabakalı iki aşamalı küme örneklemesidir. 2002 yılında oluşturulan “*Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi*” kentsel kesimden her ay değişen yaklaşık 650 hanehalkı ve kırsal kesimden, yine her ay değişen yaklaşık 150 hanehalkı olmak üzere yıllık 9600 örnek hanehalkına uygulanmıştır. Ardından, 2003 yılında *Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi*’nin adı “*Hanehalkı Bütçe Anketi*” olarak değiştirilmiştir. Bu anket kentsel kesimden her ay değişen 1512 hanehalkı ve kırsal kesimden yine her ay değişen 648 hanehalkı olmak üzere toplam yıllık 25,290 örnek hanehalkına uygulanmıştır. Bu yılda düzenlenen anket Avrupa Birliği uyum çalışmaları çerçevesinde NUTS bölgelerine uygun olarak bölgeler revize edilmiştir³. Fakat ardından, 2004 yılından itibaren düzenlenen anketlerde yeniden örnek çapı küçültülerek yıllık anket çalışmasına devam edilmiştir. 2004-2008 yıllarına ait *Hanehalkı Bütçe Anketlerinde* her ay değişen toplam 720 ve yıllık toplam 8640 örnek hanehalkı yer almaktadır. 2009 yılı *Hanehalkı Bütçe Anketi* ise her ay değişen aylık toplam 1050 ve yıllık toplam 12600 örnek hanehalkına uygulanmıştır. 2010-2014 yıllarına ait anket ise, her ay değişen 1104, her yıl toplam 13248 örnek hanehalkıyla yürütülmüştür.

Ele aldığımız gelir gruplar itibarıyla ayrıştırılmış verilere ait istatistiki özellikler ekte yer alan Tablo E.1’de verilmektedir. Gelirlerin elde edildiği faaliyet gruplarına göre yaptığımız bu sınıflandırmada her bir gruptaki gelirlerin ne kadar homojen (veya heterojen) olduğunu görebilmemiz mümkündür. Bunun bir göstergesi olarak Grafik 5’te her bir gelir grubundaki gelirlerin standart sapmaları hesaplanarak gösterilmiştir. Buradan da görüleceği üzere, *ticarete-konu-olmayan* gelirler diğer gelir gruplarına göre en yüksek standart sapmaya sahip gelir grubudur ve kapsadığı gelirler açısından da heterojenliğin en yüksek olduğu gelir grubudur.

Gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili araştırmalarda önemli olan noktalardan biri analiz biriminin oluşturulmasıdır. Literatürde yer alan birçok araştırmada temel analiz birimi olarak toplam hanehalkı geliri kullanılmaktadır. Fakat bu yaklaşım bazı sakıncaları doğurabilmektedir. Örneğin, toplam hanehalkı geliri ile yapılan hesaplamalarda hanehalklarında yaşanan bireylerin sayısı dikkate alınmadığında, toplam hanehalkı gelirini paylaşan bireylerin refahları da göz ardı edilmiş olunmaktadır. Bununla birlikte hanehalkındaki bireylerin yanı sıra, bu bireylerin bileşimi de bir diğer önemli faktördür.

3 Avrupa Birliği uyum çerçevesinde Türkiye’nin bölgelendirilmesi doğrultusunda, üç ayrı düzeyde NUTS (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics) bölgesi oluşturmuşlardır. NUTS esas olarak Avrupa Birliği ülkelerinin kullandığı istatistik bölge sınıflandırmasıdır.

Grafik 5: Gelir Gruplarındaki Gelirlerin Standart Sapmaları

Zira hanehalkında bulunan yetişkin ve çocuk sayısı, hanehalkında yer alan bireylerin refah düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu durum, iki hanehalkının toplam gelirlerinin karşılaştırılmasında, eğer hanehalkları farklı büyüklüklere ve bileşimlere sahipse, bu farklılıklardan doğacak refah düzeyi farklılıklarının göz ardı edilmesine sebep olabilmektedir. Bu bağlamda, eşdeğer hanehalkı gelirlerinin türetilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu eşdeğer gelir ifadesine ulaşılabilmesi için literatürde genel kabul görmüş bir “eşdeğerlik ölçeği”nin kullanılması zaruriyeti doğmaktadır.

Dolayısıyla eşdeğerlik ölçeğinin kullanılmasının temel nedenini iki önemli faktöre bağlamak mümkündür. Bu faktörlerden birincisi hanehalkında yer alan bireylerin refah düzeyleri üzerinde etkiye sahip olması nedeniyle önem kazanan hanehalkı büyüklükleri ve bileşimindeki farklılıklardır. Örneğin, daha yüksek gelire sahip hanehalkında yer alan bireylerin refah düzeyleri, daha düşük gelirli bir hanehalkındaki bireylerinkine oranla her zaman için mutlaka daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmak çok doğru değildir. Hanehalkında yer alan bireylerin sayısı ve bu bireylerin bileşimi (yetişkin ve çocuk sayısı) bireylerin refah düzeyleri üzerinde etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla, daha düşük gelirli bir hanehalkında çocuk sayısı bir diğer yüksek gelirli hanehalkındakine göre daha az ise bu durumda bu hanehalkında bireysel refah düzeyi diğer yüksek gelirli hanehalkındaki bireysel refah düzeyi ile aynı veya daha yüksek de olabilmektedir.

Önemli olan bir diğer faktör, hanehalklarının hem bireysel hem de ortak mal ve hizmetleri kullanmalarıdır. Ortak malların kullanımı nedeniyle hanehalkında ölçek ekonomisinden yararlanma durumu söz konusu olabildiğinden, bu durum hanehalkındaki

bireylerin refah düzeyleri üzerinde etkiye bulunmaktadır. Bu nedenle de, hanehalklarının toplam gelirlerinin karşılaştırılabilirliğini sağlayabilmek için bu ortak faktörlerin etkisinden toplam gelirin arındırılması gerekmektedir⁴.

Bu bağlamda, bu sakıncaların ortadan kaldırılabilmesi amacıyla bu çalışmada analiz birimi olarak toplam hanehalkı yıllık geliri yerine hanehalklarının ölçek ekonomilerinden yararlanma durumu da gözetilerek oluşturulan “*bireysel yıllık eşdeğer gelir*” esas alınmıştır⁵. Dolayısıyla analizde kullanılacak gelir birimine ulaşmak amacıyla belirli bir “eşdeğerlik ölçeği” kullanılarak hanehalkı yıllık eşdeğer geliri hesaplanacaktır.

Eşdeğerlik ölçeğine ilişkin literatürde farklı yaklaşımlar bulunmakla beraber, bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumunun analiz sonuçlarıyla karşılaştırılabilir kılmak amacıyla OECD ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek, hanehalkı bileşimindeki yetişkin-çocuk sayısını dikkate alarak yetişkin ve çocuklar için farklı tartılandırma kullanmaktadır. Bu ölçeğe ilişkin formül şu şekildedir:

$$N = 1 + \alpha (s_A - 1) + \beta s_K \quad (2)$$

Burada s_A ve s_K ifadeleri sırasıyla hanehalkı içerisindeki yetişkinlerin ve çocukların sayısını göstermektedir. α ve β katsayıları ise bu ifadelerle ait sabit parametre değerlerini göstermektedir. Bu ölçekte, parametreler farklı tartıları ifade ettiğinden, sırasıyla 0.5 ve 0.3 değerlerini almaktadır. Dolayısıyla, bu ölçekte hanehalkı reisinin 1, eşi ve diğer çocukların ise 0.5 ve 0.3 tartılarını aldığı görülmektedir.

Bu durumda, hanehalkında yer alan her birey için, *bireysel yıllık eşdeğer gelir* ifadesine aşağıdaki biçimde ulaşmak mümkündür:

$$Y_{ij} = R_i / N \quad (3)$$

Bu eşitlikte R_i ve Y_{ij} ifadeleri sırasıyla, toplam hanehalkı yıllık kullanılabilir geliri ve bireysel yıllık harcanabilir eşdeğer geliri göstermektedir.

-
- 4 Hanehalkında gerçekleştirilen harcamalar bireysel ve ortak nitelikli harcamalar olabilmektedir. Bireysel nitelikteki harcamalara örnek olarak, giyim, eğitim masrafı, kişisel tüketime yönelik harcamalar ve ortak nitelikteki harcamalara ise ısınma, barınma gibi ortak kullanıma yönelik harcamalar verilebilir. Dolayısıyla, iki farklı hanehalkında yer alan bireylerin refah düzeyleri arasında bir karşılaştırma yapılması durumunda, bu iki hanehalkının bileşiminin yanı sıra, bireysel ve ortak kullanıma yönelik yapılan harcamalar da önem teşkil etmektedir. Ortak mal ve hizmetler ölçek ekonomisinden yararlanmayı beraberinde getirirken, hanehalkı bileşiminde yer alan çocuk sayısının az veya çok olması hanehalkında yer alan bireylerin refah düzeylerini etkileyecektir. Zira araştırmalarda hanehalklarının kullanılabilir gelirleri arasında bir sıralama yapılmaktadır.
- 5 Bu noktada belirli bir hanehalkı içerisinde bazı bireylerin hiç gelir elde etmemelerine rağmen hanehalkı içerisine giren gelirden faydalandıklarının da unutulmaması gerekmektedir. Buna ek olarak, hanehalkı içerisinde yer alan bireylere toplam hanehalkı gelirinin eşit olarak dağıtıldığı varsayımı geçerlidir.

7. Yoksulluk Ölçütleri

TÜİK yoksulluk ölçütü olarak Avrupa Birliği (AB) ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ile uyumlu olarak yoksulluk ölçütünü mutlak ve HBA'leri ile tüketim harcamalarına dayalı yoksulluk ölçütünü ve hanedeki kişi başına geliri ülkedeki medyan gelirin belirli bir oranının altında kalanları yoksul olarak tanımlayan görelî yoksulluk oranını kullanmaya başlamıştır. AB medyan gelirin %60'ını, OECD ise %50'sini yoksulluk sınırı olarak kabul etmektedir. TÜİK Gelir Yaşam Koşulları Anketine bağlı verilerine dayalı olarak her yıl için medyan gelirin %40'ı, %50'si, %60'ı ve %70'ine dayalı olarak yoksulluk sınırı, sınırın altında kalan kişi sayısı ve nüfusa oranı ve yoksulluk açığını ilan etmektedir. Bu bölümde yoksulluk sınırı olarak Türkiye'nin de üyesi olduğu OECD sınırı (medyan gelirin %50'si) referans alınmıştır.

Yoksulluk ile ilgili çalışmalarda yaygın biçimde kullanılan üç yoksulluk ölçütü vardır. Bunlar sırasıyla yoksulluk oranı (P_0), yoksulluk açığı (P_1), ve yoksulluk derinliği (P_2)'dir. Bu ölçütlerin hepsi Foster-Greer-Thornbecke yoksulluk ölçüt sınıfının birer ölçütlerini göstermektedir. FGT yoksulluk ölçütünün genel formülü şu şekildedir:

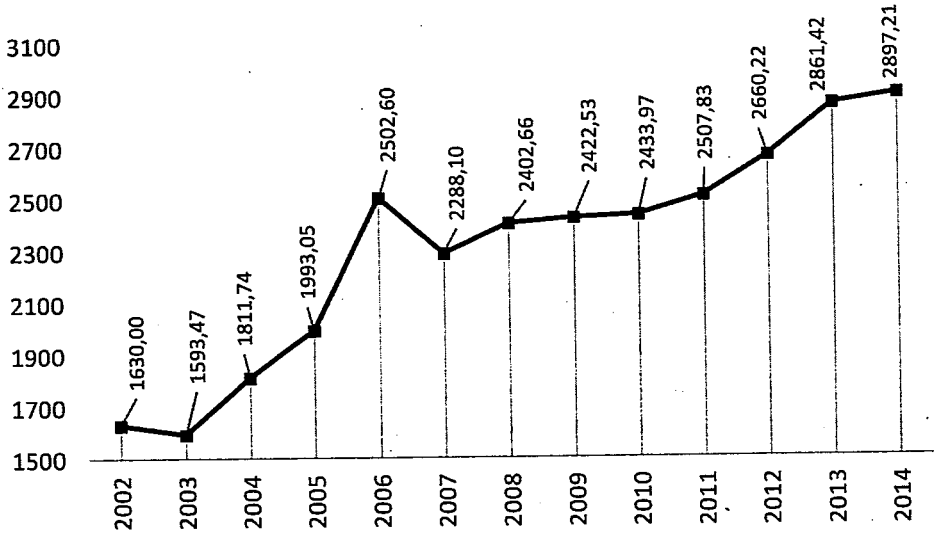
$$P_\alpha = \sum_{i=1}^q \left(1 - \frac{y_i}{z}\right)^\alpha / N \quad (4)$$

Burada α 'nın aldığı değere bağlı olarak yoksulluk ölçütleri belirlenmektedir. α değişkeninin sıfıra eşit olduğu durumda yoksulluk oranı, bire eşit olduğu durumda yoksulluk açığı ve ikiye eşit olduğunda ise yoksulluğun derinliği (yoksulluk açığının karesi) elde edilmektedir. Formülde N örneklemin büyüklüğünü, z yoksulluk çizgisini ($1 - y_i$) yoksulların açığını göstermektedir.

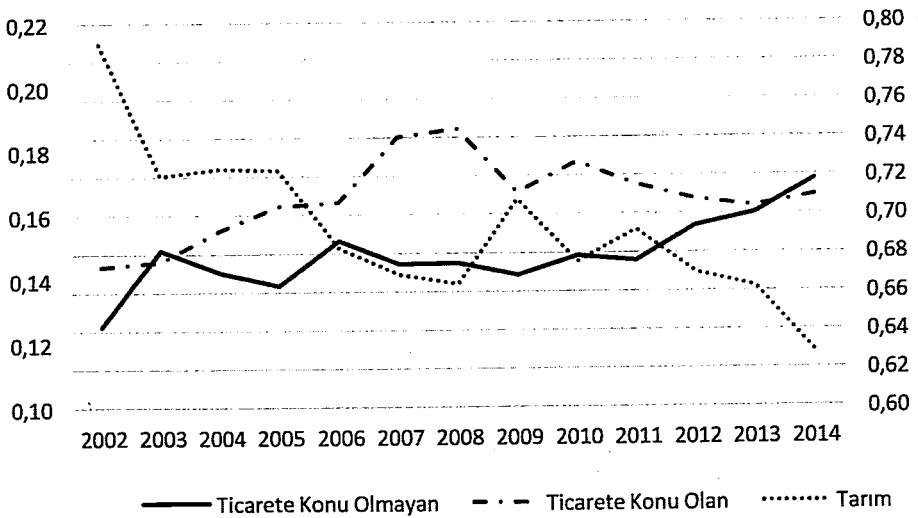
8. Yoksulluktaki Değişimin Ön Analizi

Yoksulluk konusundaki bir incelemenin başlangıç aşaması, yoksulluğa neden olan gelir düzeyinin tespitidir. Bu amaçla, örnekleme yer alan tüm gelirleri ayrı ayrı dikkate alarak, yoksulluk sınıflandırmasında kullanacağımız görelî yoksulluk sınırının tespit edilmesi gerekmektedir. Her bir örnekleme medyan gelirin %50'si ampirik çalışmalarımızda kullanacağımız görelî yoksulluk sınırı için esas alınmıştır. Dönemde karşılaştırmaların sağlıklı yapılabilmesi için elde edilen bu nominal değerler üretici fiyat endeksi ile deflate edilmiş ve böylece reel görelî yoksulluk sınırı oluşturulmuştur. Dahası her bir yıl için verilen nominal gelir rakamları da o yıla ait fiyat endeks değerleri ile reel hale getirilmiş ve yoksulluk sınıflandırması reel değerler üzerinden yapılmıştır. Bunlar Grafik 6'da gösterilmiştir.

Grafik 6: Yıllara Göre Göreli Yoksulluk Sınırı

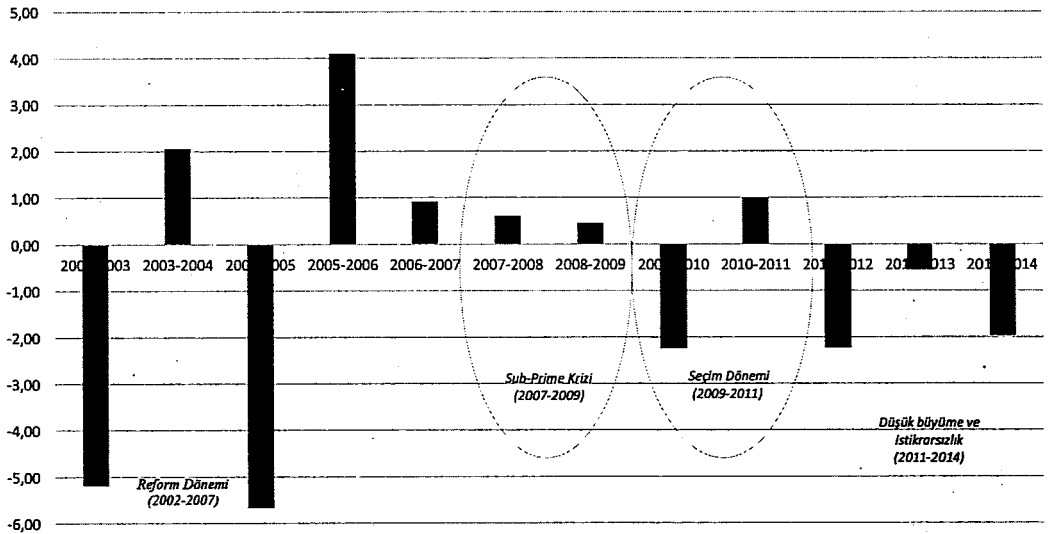
Grafik 7: Farklı Gelir Gruplarının Toplam Gelir İçindeki Payları (%)

Grafik 6'daki reel değerler bir bütün olarak 13 yıllık süre zarfında yoksulluk sınırındaki gelişmeleri göstermektedir. Özellikle 2002-2006 döneminde bu görel yoksulluk sınırındaki artış dikkat çekici bir hızda gerçekleşirken, 2007-2014 dönem aralığında artışın yavaşladığı görülmektedir. Yine de 2014 yılındaki görel yoksulluk çizgisini oluşturan gelir 2002'dekinin yaklaşık %78 daha fazlasıdır.

İncelememize konu olan üç gelir grubunun toplam gelir içindeki paylarının zaman içinde gösterdiği gelişme Grafik 7'de görülmektedir. Her bir gelir grubunun toplam içindeki payını gördüğümüz bu grafikte ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin payının 2010 sonrası dönemde gözle görülür bir şekilde arttığı anlaşılmaktadır. 2002'den 2014'e yaklaşık %12.5 artış gösteren ticarete-konu-olmayan gelir payı, 2010 sonrası üç yıllık süre zarfından %6'lık bir artış göstermiştir. Ticarete-konu-olan faaliyet gelirlerinin bu süre zarfında gösterdikleri gelişme çok daha ilginçtir. Zira bu gelirlerin payı 2008 yılında değin sürekli bir artış seyrederken, 2007 sonrasına azalmaya başlamıştır. Ticarete-konu-olan faaliyet gelirlerinin payı 2002-2008 döneminde %35.7 artarken, 2008-2014 arasında %11 azalma göstermiştir. Ancak en dramatik gelişme tarımsal gelirlerin payında yaşanmıştır. 2007 yılına kadar hızla azalan tarımsal gelirlerin payının, bir süre mevcut konumunu koruduktan sonra, 2010 yılı sonrasında düşüşe geçtiği görülmektedir. Özellikle 2013 sonrasında bu düşüş çok daha sert olmuştur. 2002'den 2008 yılına kadar tarımsal gelirlerin payı %33 alırken, 2008-2014 arasındaki 7 yıllık sürede bu azalış miktarı %25 civarında gerçekleşmiştir. Bu itibarla 2002 sonrası dönüşümünden en çok etkilenen gelir grubunun tarımsal gelirler olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 8: Genel Yoksulluk Oranındaki Değişim (%)

2002-2014 arasındaki dönemde yıldan yıla yoksulluk oranındaki değişimler Grafik 8'de görülmektedir. İncelememize konu olan 13 yıllık dönem izlenen makroekonomik politikalar ve uluslararası piyasalardaki dönüşümlere bağlı olarak başlıca dört alt bölümde ele alınmıştır. Bu dönemlerden ilki 2002-2007 arasındaki dönemdir ve Türkiye'nin 2001 yılında IMF ile imzaladığı stand-by anlaşmasının uygulandığı bir dönemdir. Anlaşma uyarınca ekonomik ve siyasi birçok reformun hayata geçirildiği bu dönem, ayrıca ekonominin çok yüksek büyüme performansı gösterdiği bir dönemdir. İkinci dönem stand-by anlaşmasının sona erdiği 2007 yılını takip eden iki yılı kapsamaktadır. Bu dönemde Türkiye ilk olarak ABD'de baş gösteren, sonra etki tüm dünyayı saran bir mali krizin etkisi altında kalmıştır. Ekonominin %4.8 oranında daraldığı bu dönem "sub-prime kriz" dönemi olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca 2009 yılı Türkiye'de mahalli seçimlerin yapıldığı bir yıldır ve ekonomide yaşanan daralma bu dönemde seçmen davranışlarını da etkilemiş, iktidar partisi 2009 yılında yapılan seçimlerde ciddi oranda oy kaybına uğramıştır. İzleyen 2010 yılında yapılan anayasa referandumu ve 2011 yılındaki genel seçimler iktidarın izlediği ekonomik politikalar üzerinde etkili olmuştur. 2010 ve 2011'de kamu sektörünün ekonomiye yaptığı katkı arttırılırken, ekonomik büyümede tarihi oranlar yakalanmıştır. Bu her iki yılda da ekonomi yaklaşık %9 oranında büyümüştür. Son dönem ise 2011-2014 arasını kapsamaktadır. Bu dönemde uluslararası mali sistemde radikal değişimler başlamış, ülke içinde yüksek büyümek için yeterli kaynakların bulunmasında sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Bu sıkıntılar neticesinde yurtiçi temel fiyatlarda artışlar baş göstermiştir. 2000'li yılların başından beri ekonomide sağlanan istikrar tehlikeye girmiştir. İktidarın yurtiçinde ve dış politikada yaşadığı olumsuzluklar siyasi manada belirsizliklerin artmasına neden olmuştur. Değişen uluslararası koşullara uyum sağlamakta sıkıntıya düşen iktidar izlediği ekonomik politikalarda eskisi kadar başarılı olamamış, ekonominin büyüme performansı düşmüştür. Bu nedenle 2012-2014 arasındaki dönem düşük büyüme ve istikrarsızlık dönemi olarak adlandırılmıştır.

Grafik de ilk bakışta dikkat çeken husus, yoksulluk oranındaki değişimin (artış veya azalış yönünde), reform dönemi olarak nitelendirdiğimiz 2002-2007 döneminde son derecede yüksek değişkenlik gösterdiğiidir. Her şeyden önce 2001 krizi gibi Türkiye tarihinin en büyük krizinin hemen ardından gelen ve gelir dağılımı ve yoksulluk üzerine etkisi kaçınılmaz olan bir stand-by anlaşması sonrasında böyle bir gelişmenin yaşanması beklenebilir bir sonuçtur. Dahası bu dönemde, ekonomideki verimlilik artışlarının yol açtığı yüksek büyüme oranlarının varlığı, zaman zaman bu büyümenin nimetlerinin paylaşımının yoksullar lehine yapıldığına işaret etmektedir.

2001 sonrası uygulanan IMF politikalarının geçmiştekilerden en önemli farkı, elde edilecek büyümenin kapsayıcı (inclusive) olması ya da nimetlerinde herkesin yararlanabilmesidir. Bu bakımdan, daha önceki stand-by ve reform politikalarında olmayan sosyal koruma ağı (social net), 2001 sonrası uyguladığımız politikaların en önemli unsuru olmuştur (Öniş, 2012). Önceleri enformel olarak belediyeler ve onlara bağlı sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen bu gayretler, daha sonra başbakanlığın katkılarıyla merkezi hükümetin koordinatörlüğünde yürütülmeye başlanmıştır. Ardından

bu uygulamalar daha sonra kurulan *Aile ve Sosyal Yardım Bakanlığı* bünyesinde toplanarak daha kurumsal bir yapıya büründürülmüştür. Ancak Grafik 6'dan anlaşılabileceği üzere, bu dönemdeki gelişmeler bazı yıllar (2002-2003 ve 2004-2005) yoksulluğun azalmasına, bazı yıllarda (2003-2004 ve 2005-2006) artmasına yol açmıştır.

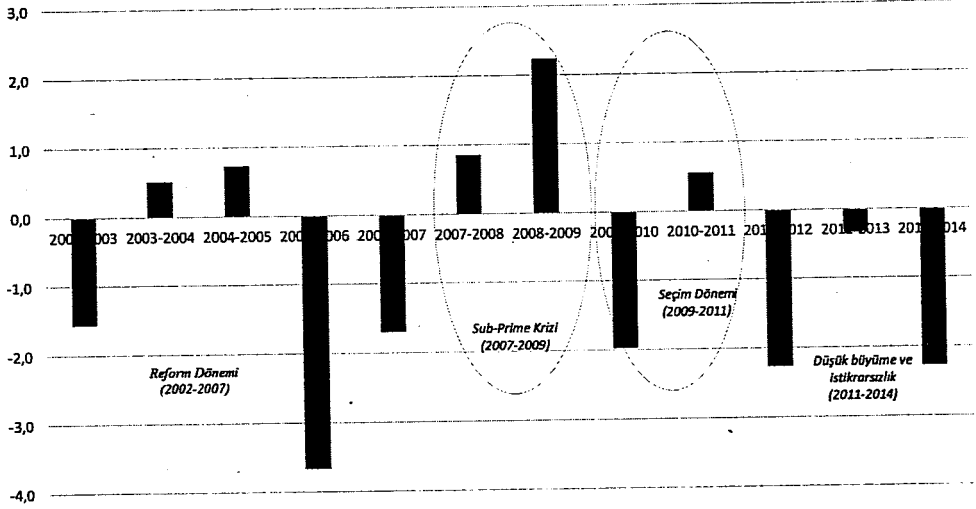
İzleyen (2007-2009) kriz döneminde ise, yoksulluktaki değişim kararlı bir seyir izlemiş ve artmıştır. Özellikle ekonomide görülen daralmanın bu artışın ardında yatan en önemli neden olduğu düşünülebilir. Zira aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bir örnek kütle üzerinden yaptığı araştırma sonuçlarına göre Ravallion, (1997; 2004) büyümenin yoksulluk üzerine olumlu (azaltıcı) yönde etki ettiği sonucuna varmış ve yüksek büyüme dönemlerinde, *vice versa*, yoksullukta azalma beklenmesinin gerektiği sonucuna varmıştır. Büyüme ve yoksulluk arasındaki bu ters yönlü ilişki veri alındığında, 2007-2009 kriz döneminde azalan ekonomik büyümenin yoksulluk arttırıcı etki yaratmış olabileceğini düşünmek abartı olmayacaktır.

2009-2011 seçimler döneminde ise yüksek büyümenin yoksulluk üzerine iki farklı şekilde etki ettiği görülmektedir. İlk dönemde (2009-2010) daralan bir ekonomiden birden %9 gibi yüksek bir oranda büyüyen ekonomiye geçilmiş ve bu büyüme bazı kesimlerin önceki dönem oluşan kayıplarının telafisi yönünde etki yaratmasına yol açmıştır. Yoksulluk oranında düşüş gerçekleşmesi sebebiyle bu büyümeden daha çok yoksul kesimlerin yararlanmış olduğu düşünülebilir. Daha sonraki büyüme döneminde kamu kesimi harcamalarındaki artışlar ve kredi genişlemesinin önemli bir payı vardı. Siyasi önceliklerin çok daha ön planda olduğu bu büyüme döneminde uygulanan politikalarının sonuçlarının daha çok seçime yönelik etki yaratmasını beklenmekte ve bu politikaların gelir dağılımı ve yoksulluk üzerine yapacağı etkile ihmal edilmektedir. Bu dönemdeki büyüme yaratıcı politikalar yoksulluğu arttırırken, bu dönemde elde edilen büyümenin niteliği ve kalıcılığı çok fazla dikkate alınmamıştır.

Büyümede istikrarsızlıkların başladığı son dönemde (2011-2014) ise yoksulluktaki değişim azalma yönünde olmuştur. Bu büyüme oranının önceki döneme kıyasla düşük olmasına rağmen, yapılan uygulamaların yoksulluk açısından daha kapsayıcı uygulamalar olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

İktisadi gelişmeler sadece ekonomideki yoksul sayısını etkilemezler. Aynı zamanda yoksulluk sınırı altında kalan nüfusun gelirinin bu sınır gelirden uzaklığını da etkilerler. Yoksul hanehalkı veya fertlerin gelirleri yoksulluk sınırını oluşturan gelirin çok altında olabileceği gibi, bu sınır gelire çok yakın bir konumda da olabilir. Genel yoksulluk oranı aynı kalsa da, yoksul sınıflandırması içinde olan gelirlerin sınırdaki gelirden çok daha uzakta yer aldığı durum yoksulluk açısından daha kötü bir duruma işaret eder. Yoksulluk sınırının altında kalan gelirlerin bu sınır değerden uzaklığına "*yoksulluk açığı*" adı verilir. Yoksulluk açığının yüksek olduğu durumlarda yoksullukla mücadele edebilmek için çok daha fazla kaynak harcamak gerekecektir. Bazen yoksullukla mücadele için uygulanan politikaların yoksulluk oranını çok fazla değiştirmede, ancak yoksulluk açığını azalttığı durumlarla karşılaşılabilir. Bu yoksulluk sınırının altındaki gelirlerin sınıra doğru yakınsaması anlamına gelecek, yoksullukla mücadele bakımından olumlu bir gelişme olarak anlaşılmalıdır.

Grafik 9: Yoksulluk Açığındaki Gelişmeler (%)

Ele aldığımız 2002-2014 dönemi için hesaplanan yoksulluk açığındaki değişim Grafik 9'da gösterilmektedir. Yoksulluk açığındaki değişimler Grafik 8'deki yoksulluk oranındaki değişimlerle büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bunun yegâne istisnasına 2002-2007 arasındaki reform döneminde rastlanmaktadır. Dikkat edilirse, reform döneminin ilk iki yılı arasında yoksulluk oranıyla birlikte yoksulluk açığında (şiddetinde) da ciddi oranda azalma meydana gelmiştir. Öte yandan 2003-2004 yılları arasında yoksulluk oranı ile açığı birlikte artmıştır. 2004-2005 yılları arasında ise yoksulluk oranı azalırken, bu kez yoksulluk açığı artış eğilimi göstermiştir. Yani yoksulluk sınırı altındaki gelirler bu sınırdan giderek uzaklaşmış ve yoksulluğun şiddeti artmıştır. Bu dönemdeki diğer bir istisna ise 2006-2007 yılları arasında gerçekleşmiştir. Grafik 8 ve Grafik 9'a göre bu yıllar arasında yoksulluk oranında artış meydana gelmiş, ancak yoksulluk açığı azalmıştır. Diğer bir deyişle yoksulluk sınırı altındaki gelirlerin sayısı artarken, bunlar daha çok sınıra yaklaşmıştır.

2007-2009 kriz döneminde ise, yoksulluk oranı ile birlikte, yoksulluk açıkları da artmıştır. Bu da göstermektedir ki, yaşanan bu kriz ve neticesinde meydana gelen ekonomik daralmanın maliyeti büyük ölçüde yoksulluk sınırının altında kalan düşük gelir düzeylerinin üzerine yüklenmiştir.

2009-2012 arasındaki seçimler döneminin ilk yıllarında yoksulluk oranıyla birlikte, yoksulluk açığı da kayda değer bir azalma göstermiştir. Bu önceki dönemde yoksullar aleyhine oluşmuş kaynak dağılımının telafi edildiğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Fakat izleyen yıllardaki yüksek büyüme oranlarına rağmen, hem yoksulluk oranında

hem de yoksulluk açığında artışlar kaydedilmiştir. Bu da yüksek büyüme ve tercih edilen büyümenin niteliğinin daha çok yoksullar aleyhine sonuçlar doğurduğunun bir göstergesidir.⁶

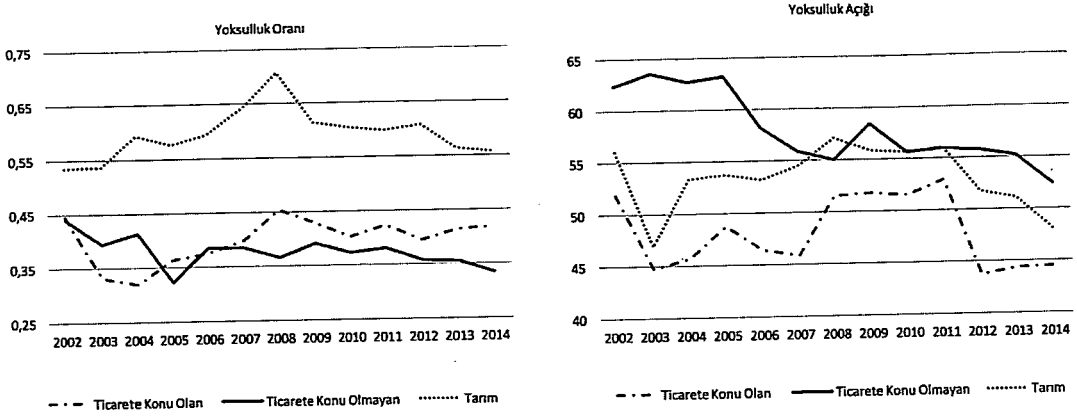
2011-2014 arası istikrarsız büyüme döneminde ise, hem yoksulluk oranında düşüş, hem de yoksulluk açıklarında azalma bir arada yaşanmıştır. Bu dönemdeki iktisadi gelişmeler yoksulluğa neden olan gelir kalemlerinde artışa neden olurken, bunların yoksulluk sınırını teşkil eden sınıra yakınlaşmalarına yol açmıştır.

Gelir Grupları Bakımından Yoksulluktaki Gelişmeler

Genel yoksulluk oranındaki değişimin ardından, bu çalışmada ele aldığımız üç gelir grubundaki yoksulluk oranlarının zaman içindeki seyri Grafik 10’da görülmektedir. Her bir gelir grubuna ait yoksulluk oranı, o gelir grubuna ait gelir kalemlerinin tüm gelirler dikkate alınarak, ekonominin geneli için tespit edilen bir yoksulluk sınırına göre sınıflandırılmasıyla hesaplanmaktadır. Ele alınan gelir kalemi yoksulluk sınırının altında ise, o boyutta gelir düzeylerinin artması yoksulluk oranında da artışa yol açacaktır. Dolayısıyla bu boyutta gelirler ele alınan gelir grubunun yoksulluğunu arttırıcı bir etki yaratacaktır. Belli bir dönemdeki ekonomideki gelişmeler, bir gelir grubundaki yoksulluk oranını arttırıyorsa, bu yaşanan gelişmelerin daha çok yoksulluk sınırı altında kalan düzeyde gelirlerin oluşumuna imkân sağladığı anlaşılır. Örneğin sanayisizleşmenin göstergesi olan ticarete-konu-olmayan gelirlerin ekonomideki görelî payı artarken, bu gelir grubuna ait elde edilen yeni gelirler ağırlıklı olarak yoksulluk sınırının altına kalıyorsa, sanayisizleşme ile yaratılan gelirlerin yoksulluğu arttırıcı bir etki oluşturduğu sonucuna varılır, *vice versa*.

Grafik 10’un solunda her bir gelir grubunun yoksulluk oranındaki gelişmeler görülmektedir. Buna göre yoksulluk oranının en yüksek olduğu gelir grubu tarımsal gelirlerdir. Ticarete-konu-olan faaliyetlerden elde edilen gelirlerin ise 2008’e kadar arttığı, daha sonrası ise yatay istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak en dikkat çekici gelişme ticarete-konu-olmayan gelirler arasındaki yoksulluk oranındaki gelişmelerdir. 2005 yılına kadar yoksulluk oranında gözle görülür bir azalma görülmesine rağmen, 2006-2011 arası yatay istikrarlı bir seyir izleyen yoksulluk oranı, 2011 sonrasında gözle görülür bir düşüş sergilemiştir. Bu dönemin Türkiye’de sanayisizleşme eğilimlerinin arttığı ve ticarete-konu-olmayan gelirlerin arttığı bir dönem olduğu düşünülürse, sanayisizleşmenin yoksulluğu azaltıcı bir etki yaratmış olduğu kabul edilebilir.

6 Seçim dönemlerinde yapılan popülist harcamalar oy kaygıları nedeniyle toplumun geneli yerine sadece belli kesimleri hedef alması böyle bir sonucun ortaya çıkmasının ana nedenidir. Özellikle 2010 sonrası Türkiye’de kredi genişlemesi ve iç talep çekişli büyüme modeli gelir dağılımı ve yoksulluk konusundaki endişeleri ikinci plana itmiş ve daha ziyade kısa dönemli makroiktisadi hedefler ön plana geçmiştir. Özellikle dışarıdan mali fon akımların yavaşlaması ve hükümetin talep yoluyla yüksek büyüme oranlarına ulaşma arzusu, bölüşüm sorunlarının göz ardı edilmesinde rol oynamıştır.

Grafik 10: Gelir Gruplarının Yoksulluk Oranı ve Yoksulluk Açıkları

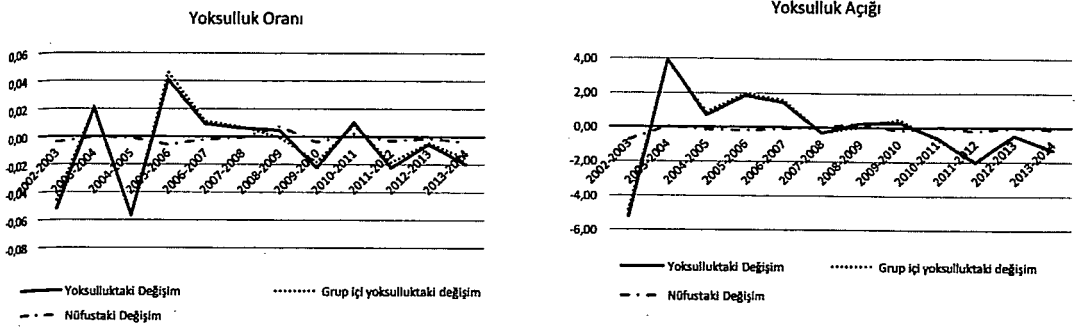
Grafik 10 yoksulluk açığındaki gelişmeler bakımından değerlendirilirse, bu açığın en yüksek olduğu gelir grubunun ticarete-konu-olmayan gelir grubu olduğu görülmektedir. Bu gelir grubunun ekonomideki payının yüksek olması ve heterojen bir yapıya sahip olması elde edilen bu sonucun normal karşılanmasına yol açabilir. Bu gelir grubuna yönelik bir diğer gelişme ise, yoksulluk açığı (veya şiddetinin) 2005-2008 arasında dikkat çekici bir şekilde düşmesidir. Yoksulluk oranı bu düzeyde bir düşüş göstermese de, yoksulluğun şiddetinde yaşanan bu düşüş, 2002-2008 dönemindeki ekonomik gelişmelerin daha çok yoksulluk sınırı altında kalan ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin kendi içinde yoksulluk sınırına doğru arttığına işaret etmektedir. Tarımsal gelirlerdeki yoksulluk açığının 2011 sonrası düşmesi bir diğer dikkat çekici gelişmedir. Keza benzer bir gelişme de ticarete-konu-olan gelirlerde görülmektedir. Bu her iki gelir grubuna yönelik gelişmeler izleyen bölümde ele alınacaktır.

9. Yoksulluğun Kaynakları

Sanayisizleşmenin ekonomideki ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirleri arttırıcı bir etki yarattığı düşünülürse, bu gelirlerdeki artışın (miktar ve adetsel olarak) yoksulluk üzerine nasıl bir etki yarattığını incelemek sanayisizleşme ile yoksulluk arasındaki bağı kurmak açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde, farklı gelir grupları dikkate alınarak, bu gelir gruplarının yoksulluk üzerine etkileri ve bu etkinin meydana geliş şekli ampirik olarak incelenmektedir.

İncelememiz (1) numaralı eşitlikte tanımlanmış olan *Ravallion-Huppi* ayrıştırma yöntemini esas almaktadır. Bu yöntem göre, farklı gelir gruplarının kendi aralarındaki yoksulluk ile bu gelir gruplarına ait gelir kalemlerinin sayısındaki değişimin genel yoksulluk üzerine etkileri sayısal olarak ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu hesaplamalarımızın sonuçları Grafik 11'de görülmektedir.

Grafik 11: Yoksulluktaki Değişime Katkı Veren Unsurlar

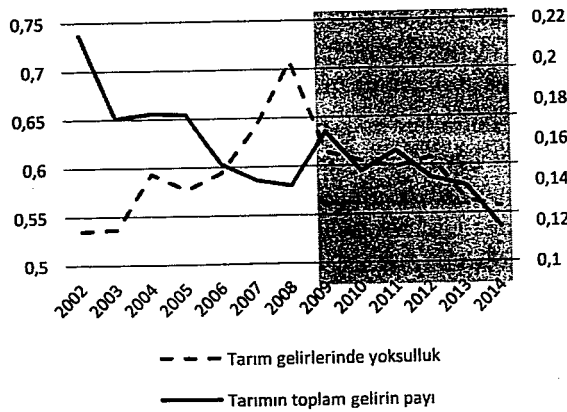
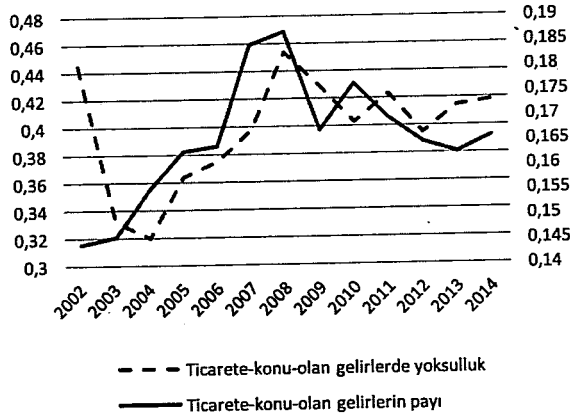
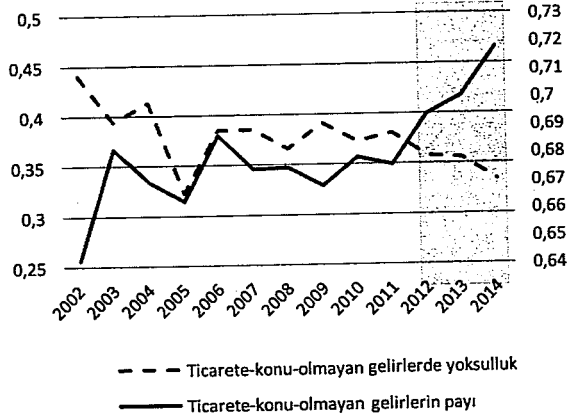

Grafik 11’in solunda yer alan şekilde yoksulluk oranındaki değişim ve ona etki eden unsurların göreceli etkileri gösterilmektedir. Grafikte gelir gruplarının kendi içlerindeki yoksulluk oranındaki değişim ile gelir kalem sayısındaki değişimin etkileri net bir şekilde ayrıştırılmıştır. Bu grafiğe göre yoksulluk oranındaki değişim büyük ölçüde ele aldığımız üç gelir grubunun kendi içlerindeki yoksulluk oranındaki değişim ile paralellik göstermektedir. Dolayısıyla Türkiye’deki genel yoksulluk oranını belirleyen en önemli faktörün bu gelir gruplarının kendi içlerindeki yoksulluk oranları olduğu söylenebilir. Öte yandan her bir gelir grubunun içinde, o gelir grubuna ait gelir kalemlerinin sayısındaki değişimin yoksulluk üzerine etkisi ise son derecede sınırlı bir etki olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sanayisizleşmeyi ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelir kalemlerinde artış olarak düşündüğümüzde, sanayisizleşmenin genel yoksulluk üzerine yaptığı *doğrudan* etkinin sınırlı bir etki olduğu göstermektedir. Benzer bir yorumu Grafik 11’in sağında yer alan yoksulluk açığı için de yapmak mümkündür.

Farklı gelir gruplarının toplam içindeki payları ile grup içi yoksulluk oranları arasındaki ilişki Grafik 12’de verilmektedir. Ele aldığımız konu itibarıyla, ticarete-konu-olmayan gelirlerin payının 2011 yılı sonrasında artması ve aynı dönemde yoksulluğun ise sürekli azalması dikkat çekicidir. Bu gelir türünün ayının bu şekilde artması sanayisizleşme eğiliminin bir neticesi olarak düşünülmekte, bu zaman zarfından grup içi yoksulluk oranının azalıyor olması sanayisizleşmenin yoksulluk azaltıcı etkisi olarak görülmektedir.

Ticarete-konu-olan faaliyetlere ait gelirlerin payı ise 2007 sonrasında düşmüş ve grup içi yoksulluk oranı da beraberinde azalmıştır. İki değişkenin de aynı yönde değişmesinden yola çıkarak, ticarete-konu-olan gelirlerin payındaki azalmanın, daha çok yoksulluk sınırı altındaki gelirler kalemlerinde bir azalma şeklinde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Muhtemelen büyüklük olarak yoksulluk sınırı altındaki gelir kalemlerindeki azalma bir yandan ticarete-konu-olan gelirlerin payını azaltırken, yoksulluk oranının da düşmesine neden olmaktadır. 2007 öncesi dönemde de iki değişkenin paralel seyri Grafik 12’de görülmektedir. Bu dönemde de ticarete-konu-olan gelirler toplam pay olarak artarken, bu artışta yoksulluk sınırının altında kalan gelirlerin payının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 12: Yoksulluk ve Gelir Payları Arasındaki İlişki

Grafik 12’den elde ettiğimiz bir diğer çarpıcı sonuç ise tarımsal gelir grubunda görülmektedir. Bu gelir grubunun toplam gelir içindeki payı sürekli azalırken, grup içi yoksulluk oranının da 2008 sonrasında ciddi orandan düşüş kaydettiği anlaşılmaktadır. Ticarete-konu-olan gelirlerdeki gelişmelere benzer bu durum, tarımsal gelirler bakımından çok daha şiddetli yaşanmıştır. İki değişkende birden aynı anda gerçekleşen azalma, tarımsal gelir grubu içinde yer alan gelirlerden ağırlıklı olarak yoksulluk sınırı altında kalanlarda bir azalma meydana geldiğine ve bu azalmanın hem toplamda tarımsal gelirlerin payının azalmasına, hem de yoksulluk çizgisi altında yer alan gelir kalemlerinde bir azalmaya işaret etmektedir.

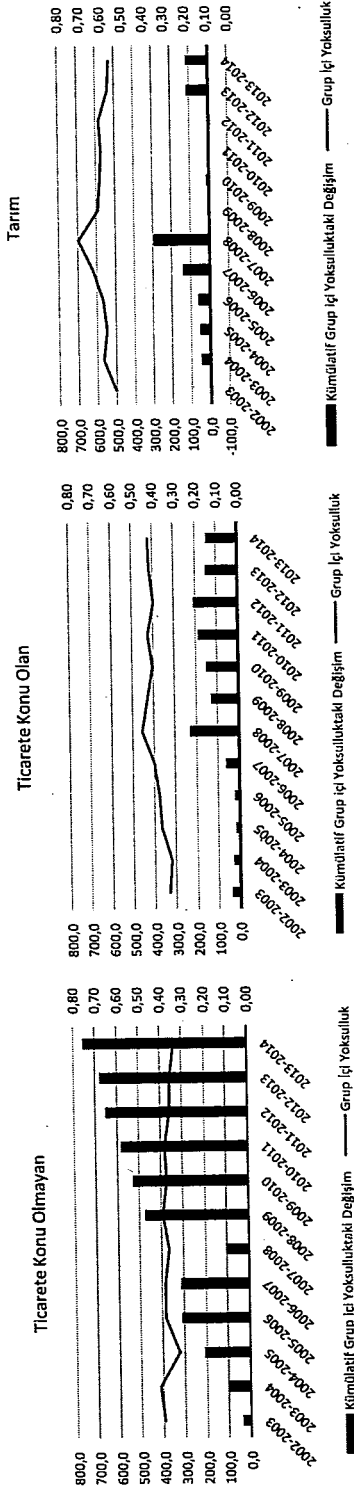
Toparlayacak olursak, bu üç gelir grubu arasında sadece ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin ekonomideki payı artarken, grup içi yoksulluk oranları azalmaktadır. Diğer bir deyişle, ticarete-konu-olmayan faaliyet gelirlerindeki artışlar yoksulluğu azaltıcı yönde bir etki doğurmuş görünmektedir. Bu bulguyu Grafik 11’deki bulgularımızla desteklediğimizde sanayisizleşme ile yoksulluk ilişkisini daha iyi anlayabilme imkanına kavuşmaktayız. Zira Türkiye’deki yoksulluktaki değişimin ele aldığımız gelir gruplarının kendi içlerindeki yoksulluk oranlarındaki değişimlerden etkilendiği, bu gelir gruplarının kapsamı içine giren gelir kalemlerinin sayısındaki değişimden ise çok sınırlı düzeyde etkilendiği görülmüştür. Fakat belli bir gelir grubu içindeki gelir kalemlerinin sayısındaki artışların grup içi yoksulluk oranlarına yapacağı anlamlı bir etkisi olabilir. Böyle bir etkinin varlığı görüldüğü takdirde, genel yoksulluk üzerine *doğrudan* bir etkiye sahip olmasa da, belli bir gelir grubu içindeki gelir kalem sayısındaki artışların grup içi yoksulluk oranına yaptığı etki üzerinden genel yoksulluk üzerine *dolaylı* bir etkisinden bahsedilebilir.

10. Gelir Gruplarındaki Yoksulluğun Ayırıştırılması

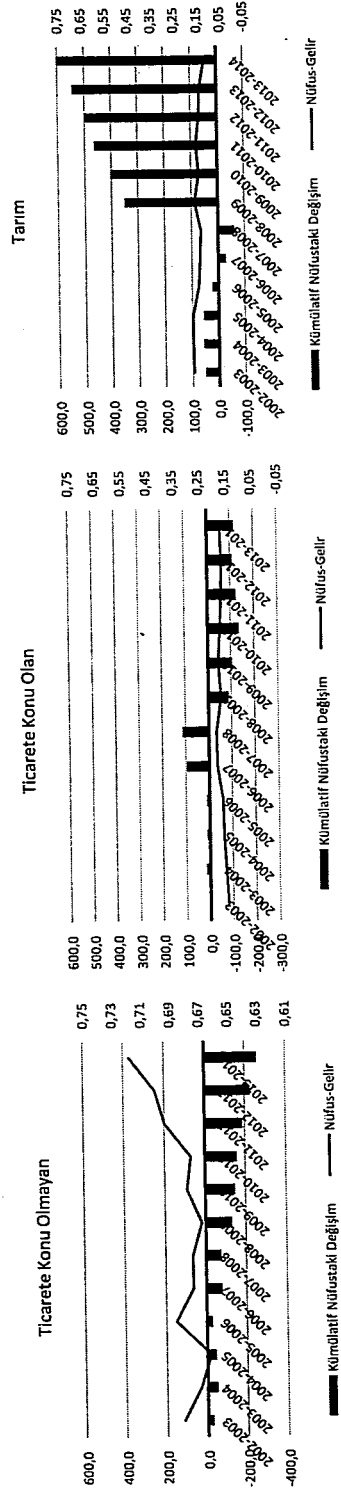
Genel olarak sanayisizleşme gelir yaratma süreçlerinde ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin ekonomideki ağırlığının artması şeklinde tanımlanınca, bu gelir grubunun yoksulluk üzerine yaptığı etki de sanayisizleşmenin yoksulluk bakımından nasıl sonuçlar çıkardığını anlamak bakımından önem kazanmıştır. Yukarıdaki bölümde tanımlandığı gibi bunlar i) *doğrudan etki* ve ii) *dolaylı etki* olarak iki başlık altında toplanabilir. Bu etkilerden ilki ticarete-konu-olan faaliyetlere ait gelir kalemlerinin artmasının ekonomideki genel yoksulluk oranına yaptığı etkidir. Önceki bölümde bu etkisinin son derecede sınırlı bir etki olduğu sonucu çıkmıştır. İkincisi ise, yine ticarete-konu-olmayan faaliyet gelir kalemlerindeki değişimin o gelir grubundaki yoksulluk oranına yaptığı etki üzerinden genel yoksulluğu etkilemesidir. Bu bölümün amacı ele aldığımız üç gelir grubundaki yoksulluk oranındaki değişimi farklı etkilere ayırmak ve bunlardan gelir kalem sayısındaki artışların genel yoksulluğu bahsi geçen dolaylı kanaldan nasıl etkilediğini incelemektir.

Grafik 13: Yoksulluk Oranındaki Değişimin Sektörel Belirleyicileri

(a) Grup İçi Yoksulluktaki Değişimin Genel Yoksulluğa Etkisi (kümülatif)

(b) Grup İçi Gelir Kalem Sayısındaki Artışın Genel Yoksulluğa Etkisi (kümülatif)

Yukarıda (1) numaralı denklemde tanımlanan Ravallion-Huppi ayrıştırma yöntemine göre yaptığımız ayrıştırma sonuçları Grafik 13’te yer almaktadır. Bu grafikte iki ayrı panelde üçer tane grafik yer almaktadır. Üst satırda yer alan üçlüde her bir gelir grubu için, gelir kalem sayısı sabitken, o gelir grubu içindeki yoksulluk oranındaki değişimin ekonomideki genel yoksulluk üzerine yaptığı *kümülatif* katkı miktarları gösterilmektedir. Aynı grafikte gelir kalemlerinin grup içi yoksulluk oranlarındaki değişimi de görebilmek mümkündür. Alt satırda ise, grup içi yoksulluk oranı sabit tutulurken, her bir grup içindeki gelir kalem sayısındaki değişimlerin ekonomideki yoksulluğa yaptığı *kümülatif* katkılar gösterilmektedir. Yine her bir grup içinde kapsanan gelir kalemi sayısındaki (nüfus) artışlar da aynı grafikler içinde gösterilmektedir. Aynı panelde yer alan farklı gelir gruplarına ait grafiklerinin birbirleriyle karşılaştırılabilmelerine olanak sağlamak için grafiklerin her birinde eşit ölçeklendirme kullanılmıştır.

İlk paneldeki grafiklere bakıldığında, tüm gelir gruplarındaki grup içi yoksulluk oranındaki değişimler, 2002-2014 dönemi içinde ekonomideki genel yoksulluk oranını kümülatif manada arttırıcı bir etki yaratmıştır. Bu etkinin en yüksek olduğu gelir grubu ise ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin yer aldığı gruptur. Özellikle bu etkinin 2008-2009 döneminin ardından hızlanarak arttığı görülmektedir. Ticarete-konu-olan faaliyet gelirleri içindeki yoksulluktaki değişimin genel yoksulluğa katkısı ise ilkinde göre gözle görülür bir miktarda düşüktür.

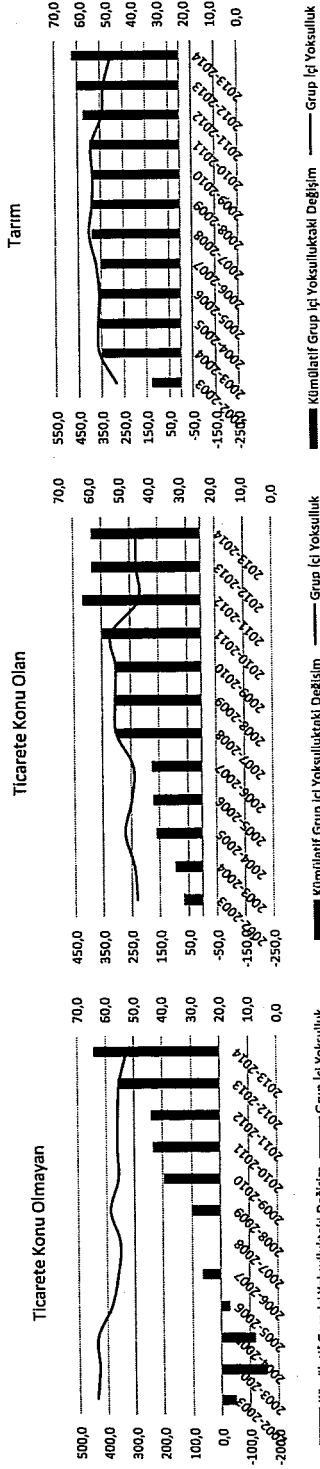
Sanayisizleşmenin bir göstergesi olarak ele aldığımız ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirler kalemlerindeki artış alt paneldeki ilk grafikte görülmektedir. Bu gelirlerde 2010-2011 dönemi sonrasında görülen keskin artış dikkat çekicidir. Aynı paneldeki diğer gelir gruplarındaki gelir kalem sayılarında azalmalar mevcut olup, bunlardan tarımsal gelirlerin sayısında 2008-2009 sonrası görülen azalma dikkat çekmektedir. Gelir kalemlerindeki değişimin ekonomi genelindeki yoksulluğa nasıl etki ettiği ise, ilgili grafiklerdeki sütun biçimde gösterilen şekillerle görülebilmektedir. Buna göre ticarete-konu-olmayan faaliyet gelirlerinde gelir kalem sayısındaki değişimin (bu durumda artışların) *kümülatif* olarak yoksulluğu azaltıcı yönde etki yarattığı anlaşılmaktadır. Diğer gelir kalemlerinde bu etkinin kümülatif olarak pozitif gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

Buradan da anlaşıldığı üzere, genel olarak gelir gruplarının kapsamı içinde yer alan gelir kalemlerinin sayısındaki değişimin yoksulluk üzerine yaptığı *doğrudan* etkisi son derecede sınırlıyken, özellikle ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerin sayısındaki değişim kendi grup içi yoksulluk oranı üzerinden genel yoksulluğa yaptığı *dolaylı* etki çok daha anlamlı ve yüksektir.

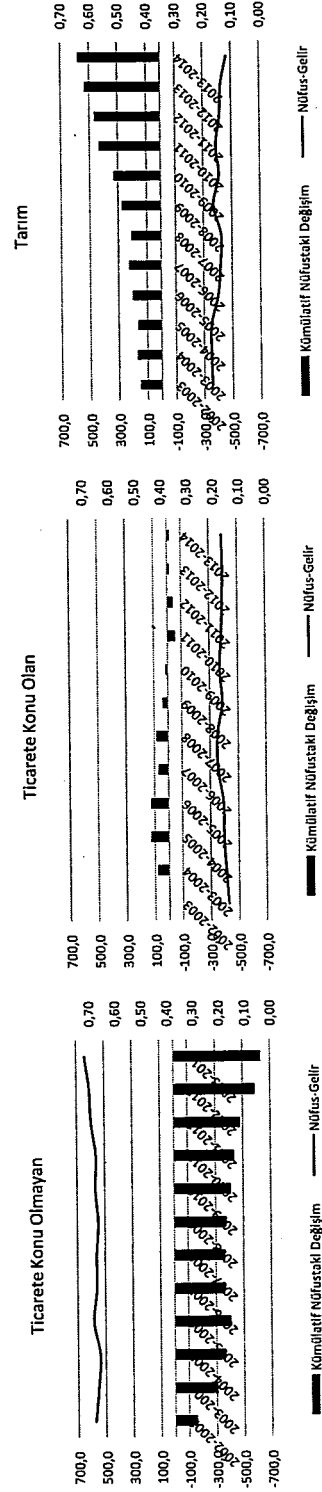
Türkiye’deki sektörel dönüşümün yoksulluk oranı ile birlikte yoksulluğu şiddeti üretimine etkisi olmuştur. Yoksulluk açığı olarak ölçtüğümüz bu durum, her bir gelir grubu için Grafik 14’te görülmektedir. *Ravallion-Huppi ayrıştırma yöntemi* uyarınca gelir gruplarının kendi içlerindeki yoksulluk oranındaki değişim ile o gelir grubuna dâhil gelir kalem sayılarındaki değişimin ekonomi genelindeki yoksulluğun şiddetine yaptığı etkiler Grafik 14’te gösterilmektedir. Farklı gelir grupları için ayrı ayrı yapılan bu hesaplamaların grup içi yoksulluk oranlarındaki değişimin etkileri Grafik 14’ün ilk satırında gösterilmektedir.

Grafik 14: Yoksulluk Açığındaki Değişimin Belirleyicileri

(a) Grup İçi Yoksulluktaki Değişimin Genel Yoksullu Açığına Yapığı Kümülatif Etki

(b) Grup İçinde Gelir Kalem Sayısındaki Değişimin Genel Yoksulluk Açığına Etkisi

Kümülatif olarak gösterilen bu etkilere göre, ticarete-konu-olmayan gelirlerin kendi içlerindeki yoksulluk oranındaki değişimin ekonomideki yoksulluğun şiddetine yaptığı kümülatif etki bu şiddeti arttırıcı yönde ve diğer gelir kalemlerine göre daha yüksektir. Bunu sırasıyla ticarete-konu-olan gelirler ile tarımsal gelirler takip etmektedir. Ticarete-konu-olmayan gelirlerin heterojen yapısı, bu gelir grubun kendi içindeki yoksulluk oranının diğerlerine göre daha yüksek olmasının bir nedeni olarak kabul edilebilir. Diğer yandan yoksulluğun şiddetindeki artışların bir nedeni ise, 2002-2014 dönemi zarfından meydana gelen yeni ticarete-konu-olmayan gelirlerin daha çok yoksulluk sınırının altındaki gelir düzeylerinden oluşmasıdır.

Faklı gelir kalemlerindeki değişimin genel yoksulluğun şiddetine yapmış olduğu etki Grafik 14’ün ikinci satırında yer almaktadır. Özellikle 2011-2014 arasındaki dönemde çok daha belirgin bir hale gelen sanayisizleşmenin etkisiyle ticarete-konu-olmayan gelirlere dâhil gelir kalem sayılarındaki artışın net olarak genel yoksulluk şiddetini azaltıcı bir etki yarattığı görülmektedir. Diğer bir deyişle bu grupta yer alan yeni gelir kalemlerinin giderek daha çok yoksulluk sınırına yakın gelir kalemlerinden oluştuğu söylenebilir.

11. Sonuç

Küreselleşmenin son yıllarda tartışılmaya başlanılan etkilerinden biri de gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde yaratmış olduğu “erken” sanayisizleşme eğilimidir. Küresel düzeyde artan rekabetin ve hızla gelişen teknolojinin sonucunda gelişmekte olan ülkelerin bir kısmı uluslararası rekabet güçlerini korumakta zorlanırken, giderek sanayi ekonomilerindeki itici güç olmaktan çıkmaktadır. Böyle bir durum içinde olan ülkeler ekonomik büyümelerini sürdürebilmek için sanayi dışında hizmetler, ticaret, bankacılık ve inşaat gibi ticarete-konu-olmayan iktisadi faaliyetlere yönelmektedirler. Sanayinin maruz kaldığı uluslararası rekabet kısıdına tabi olmayan bu tarz iktisadi faaliyetler, özellikle uluslararası likiditenin bol olduğu dönemlerde finanse edilmelerinde de sıkıntı yaşanmamakta ve konjonktürel manada bu ekonomilerin yüksek düzeyde büyüme performansı sergileyebilmeleri mümkün olmaktadır. Ayrıca, yine uluslararası rekabetin dikte ettiği kısıtlara tabi olmadan hem miktar hem de niteliği itibarıyla ticarete-konu-olmayan iktisadi faaliyetlerin teşvik edilmesi bu ekonomilerde gelir dağılımı ve yoksullukla mücadelelerde hükümetlerin ellerini güçlendirmektedir.

Bu çalışmada bir takım gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye’de de sanayisizleşme eğiliminin başladığı bulgulanmıştır. Ancak bu eğilimin erken başlayıp başlamadığı konusunda net bir sonuca erişilememiştir. Türkiye’de görülen sanayisizleşme eğiliminin özellikle 2010 sonrasında hız kazanıp, görünür hale geldiği anlaşılmaktadır.

Ekonomilerde görülen sektörel dönüşümlerin gelir dağılımı bakımından muhtemel sonuçlarının neler olacağı iktisat literatüründe *Kuznets Hipotezi* temelinde incelenmektedir. Özellikle tarımdan sanayiye geçişin başlangıcından bozulan gelir dağılımının, sanayileşmenin ileri safhalarında düzeleceği şeklinde bir beklentiye ortaya koyan bu hipotezin Türkiye için analiz edilmesi, gelir dağılımına yönelik uzun süreli

zaman serilerinin olmaması nedeniyle mümkün değildir. Elimizde 2002 sonrası dönem için mevcut olan veriler bakıldığında gelir dağılımının 2002’li yılların başında hızla azalmasına, ardından yatay bir seyir izlemeye başlamasına şahit olmaktayız. Yoksulluk oranında yaşanan gelişmelerin de buna benzer olduğu anlaşılmaktadır.

Bu makalede sanayisizleşme ile yoksulluk arasında bir bağ kurmaya çalışılırken, bu bağın Türkiye örneğinde ne derecede önemli olduğu ampirik olarak ölçülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye ekonomisindeki iktisadi faaliyetlerden elde edilen gelirler üç başlık altında toplanmıştır. Bunlar sırasıyla ticarete-konu-olmayan faaliyetler (hizmetler, ticaret, bankacılık ve inşaat), ticarete-konu-olan faaliyetler (imalat) ve nihayet tarımsal faaliyetlerdir. Bu faaliyetlerden ticarete-konu-olmana iktisadi faaliyetlere ait gelirlerin ekonomi içindeki ağırlıkları 2010 sonrasında dikkat çekici bir şekilde artmış ve bu durum Türkiye’deki gelir yaratma süreçlerinde giderek sanayinin ağırlığının azalması olarak yorumlanmıştır. Ayrıca aynı dönem zarfında ekonomideki ticarete-konu-olmana faaliyetlere ait gelir kalemlerinde de ciddi artışlar görülmüş, bunun Türkiye’de de baş göstermiş olan sanayisizleşme eğiliminin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir.

Yapılan ampirik incelemeler neticesinde Türkiye ekonomisinde büyümenin istikrarlı olduğu dönemlerde yoksulluk oranında ve yoksulluğun şiddetinde azalmalar meydana geldiği ve elde edilen büyümenin toplumun düşük gelirli kesimlerini de kapsayıcı bir özellik gösterdiği anlaşılmaktadır. 2010 ve 2011 yıllarında olduğu gibi çok yüksek büyüme oranlarının gerçekleştiği dönemlerde ise büyümenin kapsayıcılığı açısından sorunların çıktığı ve bu dönemde yoksulluğun arttığı anlaşılmıştır. Büyümenin düştüğü ve hatta negatife döndüğü durumlarda ise yoksulluk hem oran olarak, hem de şiddet olarak artmaktadır.

Türkiye ekonomisinde görülen yoksulluğun önemli sebeplerinden birisi farklı gelir gruplarının kendi içlerindeki yoksulluk oranıdır. Özellikle sanayisizleşmenin bir göstergesi olarak ele alınan ticarete-konu-olmayan faaliyetlere ait gelirlerdeki artış bu gelir grubu içinde yoksulluk oranının artmasına yol açıyorsa, ekonomi çapında yoksullukta da artış olması beklenir. Fakat ticarete-konu-olmayan faaliyetlerde meydana gelen artışlar her defasından daha yüksek gelir seviyelerindeki gelirlerden gerçekleşirse, o takdirde genel yoksulluk oranının da düşme beklemek yerinde olur. Yaptığımız ampirik inceleme, Türkiye’deki yoksulluğun farklı gelir gruplarının kendi içlerindeki yoksulluk oranlarındaki değişmeden etkilendiği göstermektedir. Öte yandan her bir gelir grubu içindeki gelir kalem sayısındaki artışların yoksulluk üzerine doğrudan etkileri sınırlı kalıştır.

Buna ek olarak, farklı gelir gruplarındaki yoksulluk oranındaki değişime kaynaklık eden etmenlerden biri de o gelir grubu içinde yer alan gelir kalem sayısındaki artışlardır. Bir sanayisizleşme göstergesi olarak ele alınabilecek ticarete-konu-olmayan gelir kalem sayısındaki artışların ekonomideki genel yoksulluğu azaltıcı yönde bir etki yarattığı anlaşılmış ve buradan yola çıkarak sanayisizleşme ile birlikte yoksullukta azalmanın gerçekleştiği sonucuna erişilmiştir.

Elde edilen bu son sonuç çok da sürpriz değildir. Zira uluslararası rekabetin kısıtları altında kalan siyasi karar alıcılar toplumsal baskılarla baş edebilmek için ister istemez ticarete-konu-olmayan faaliyetler yönelmişler ve bu yolla toplumun ekonomik beklentilerine cevap vermeye çalışmışlardır. Özellikle borçlanma imkanlarının çok yüksek olduğu durumlarda kaynakların etkin ve verimli kullanımına çok da önem vermeden ticarete-konu-olmayan faaliyetleri artışına izin verilmiştir. Bu faaliyetlerde istihdam edilenler düşük gelir elde edebilir duruma gelseler bile, giderek daha fazla istihdam bu faaliyetlerde temin edilmeye başlanmıştır. Ayrıca ticarete-konu-olmayan gelirlerin bazıları üzerinde belirleyici güce sahip olan siyasi karar alıcıları, bu gelirlerde yaptıkları ayarlamalarla gelir eşitsizlikleri ve yoksullukla müdahale edebilmektedirler. Ancak tercih edilecek büyüme modeli ve ulaşılmak istenilen yüksek büyüme oranları büyümenin yoksul kesimleri kapsayıcılığı bakımından sorunlar yaratmaya potansiyeline sahip olduğu da bu çalışmada yaptığımız ampirik inceleme sonucunda elde edilmiştir.

Kaynakça

- Bernard, A. B., Smeets, V. ve Warzynski, F. (2017). Rethinking deindustrialization. *Economic Policy*, 32 (89), 5-38.
- Castillo, M. ve Neto, A. M. (2016). Premature deindustrialization in Latin America. *United Nations ECLAC, Production Development Series 205*. Santiago, Chile: United Nation Publication.
- Cruz, M. (2015). Premature de-industrialisation: theory, evidence and policy recommendations in the Mexican case. *Cambridge Journal of Economics*, 39, 113-137.
- Dasgupta, S. ve Singh, A. (2006). Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries. *United Nation University-WIDER* (Research Paper No. 2006/49).
- Kaldor, N. (1966). Marginal Productivity and the Macro-Economic Theories of Distribution: Comment on Samuelson and Modigliani. *The Review of Economic Studies*, 33 (4) 309-319.
- Lewis, A. W. (1954). Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *Manchester School of Economic and Social Studies*, 22.
- McKinnon (1991). Financial Control in the Transition from Classical Socialism to a Market Economy. *Journal of Economic Perspectives*, 5 (4), 107-122.
- Palma, J. G. (2014). De-Industrialisation, “Premature” De-Industrialisation And The Dutch-Disease. *Revista NECAT*, 3 (5), 7-22.
- OECD. (2016). *Society at a Glance 2016*. OECD Books.

- Öniş, Z. (2012), The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era. *Turkish Studies*, 13 (2), 135-152.
- Qamar B. Y. Q. (2015). Implications of De-Industrialization for Poverty and Income-Inequality in Pakistan. *Zagreb International Review of Economics and Business*, 2015,18 (2), 45-68.
- Ravallion, M. ve Huppi, M. (1991). Measuring Changes in Poverty: A Methodological Case Study of Idnonesia during an Adjustment Period. *The World Bank Economic Review*, 5 (1), 57-82.
- Ravallion, M. (1997). Good and Bad Growth: The Human Development Reports. *Word Development*, 25 (5), 631-638.
- Ravallion, M. (2004). Pro-Poor Growth: A Primer. *World Bank Research Group* (Research Paper). Washington: World Bank.
- Robinson, S. (1976). A Note on the U Hypothesis Relating Income Inequality and Economic Development. *American Economic Review*, 66 (3), 437-440.
- Rodrik, D. (2016). Premature Deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, 21, 1-33.
- Rowthorn, R. ve Ramaswamy, R. (1997). Deindustrialization: Cause and Implications. *IMF Working Paper*, WP/97/42. Washington: IMF.
- Saegar, S. S. (1997). Globalization and deindustrialization: Myth and reality in the OECD. *Review of World Economics*, 133 (4), 579-608.
- Salama, P. (2012). China-Brazil: Industrialization and Early Deindustrialization. *Cuadernos de Economía*, 31 (56), 223-252.
- Samy, Y. ve Daudelin, J. (2013). Globalization and inequality: insights from municipal level data in Brazil. *Indian Growth and Development Review*, 6 (1), 128-147.
- Suryahadi, A., Suryadarma D. ve Sumarto, S. (2009). The Effects of Location and Sectoral Components of Economic Growth on Poverty: Evidence from Indonesia. *Journal of Development Economics* 89, 109-117.

Tablo E1 - Ayrıştırılmış Gelir Gruplarının İstatistikî Özellikleri

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ticaret-konu-olan gelirler													
En yüksek değer	160341	370151	69130	79891	102480	73825	72973	101021	76208	171973	185815	154121	98238
Ortalama değer	3590	3593	3744	3768	4750	3796	3853	3815	4046	4223	4739	4812	4811
En düşük değer	2,1	7	4,4	4	6,1	1,8	4,1	3,5	8,5	0,5	4,1	4,7	4,8
Medyan	2338	2452	2774	2820	3568	2973	2877	2990	3197	3188	3555	3643	3705
Standart sapma	5507	7666	4457	4526	5208	3995	4983	4481	4624	6434	7192	6591	5543
Çarpıklık	13,6	28,9	6,8	7,6	6,7	7,2	6,9	8,7	5,7	12,6	14,2	11,0	7,3
η	2159	4719	1680	1829	1759	1857	1760	2023	2096	2047	1913	1911	1812
Ticaret-konu-olmayan gelirler													
En yüksek değer	336560	177659	120765	179893	154955	102918	110014	217699	395198	182378	276920	245155	258152
Ortalama değer	4239,8	3787	4247	5040	5534	4850	5289	5664	5699	5947	6481	6575	6646
En düşük değer	9,9	1	5,6	15	5	0,7	0,8	0,2	4,2	18,3	4,7	3,8	1,2
Medyan	2835,7	2680	3111	3915	4207	3663	4043	3960	4132	4376	4790	4856	4864
Standart sapma	7353,6	5255	5632	5893	6444	5338	5700	8069	8152	7115	8128	7987	8155
Çarpıklık	18,0	8,6	7,2	7,6	6,2	4,4	4,3	8,7	16	6,0	9,4	8,0	8,5
η	9122	24711	8196	8502	8262	8233	8265	9737	9750	9615	9718	9811	9876
Tarım-sal gelirler													
En yüksek değer	28597	46196	94136	30509	29865	33655	57857	51458	47845	49463	58592	91236	59683
Ortalama değer	2360	2435	2400	2519	3324	2737	2643	3012	3181	3423	3612	3850	4373
En düşük değer	0,6	0	0,0	3	8,0	7,3	4,2	5,2	6,0	2,2	5,3	9,1	6,9
Medyan	1549	1749	1657	1850	2448	2035	1841	2153	2329	2407	2571	2957	3214
Standart sapma	2830	2669	3520	2603	3279	2881	3145	3558	3417	4046	4197	4192	4490
Çarpıklık	3,3	5,2	13,1	3,3	2,7	4,0	6,1	5,1	3,9	4,0	5,5	7,3	4,1
η	1272	5092	1622	1722	1525	1616	1571	2282	1977	1896	1730	1720	1770